

Wát je zegt en hóe je het zegt

Academische vaardigheden in de
bacheloropleiding Wijsbegeerte
Universiteit Utrecht

De plaats van academische vaardigheden in het onderwijs benadrukt het fundamentele besef dat wijsgerige competentie niet alleen blijkt uit wát je zegt maar ook uit hóe je het zegt. Met name beginnende studenten lijken soms niet te begrijpen waarom in beginsel originele, maar slordig verwoorde en slecht verantwoorde inzichten door docenten hoogst kritisch worden beoordeeld. Het gaat, zo stellen ze wel eens, toch om de idee? Dat is een misvatting. Een slordig uitgedrukt idee is niet meer dan — juist: een slordig idee. De vorm waarin gedachten worden gepresenteerd is niet iets wat van buitenaf aan de gedachte wordt aangedragen. Vorm en inhoud gaan hand in hand en bepalen samen de kwaliteit van een wijsgerige presentatie of een wijsgerig werkstuk. Dat wordt nergens zo duidelijk als wanneer je ideeën presenteert in, bijvoorbeeld, een discussie, een referaat of een paper. Deze vaardighedenreader is bedoeld om je te helpen je ideeën te ontwikkelen en presenteren volgens standaards die gelden binnen de hedendaagse academische wijsbegeerte.

Stephanie Roels & Bert van den Brink

Met medewerking van Jan Hastrich, Menno Lievers, Piet Steenbakkens

INHOUDSOPGAVE

Ten geleide	5
Inleiding: Academische vaardigheden onder vier aspecten	7
Hoofdstuk 1: Filosofisch lezen	15
Hoofdstuk 2: Geschreven werk	25
Hoofdstuk 3: Verantwoording over bronnen door <i>Piet Steenbakkers</i>	43
Hoofdstuk 4: Het referaat	59
Hoofdstuk 5: Vragen stellen en discussiëren	69
Appendix 1 : De bibliotheek	75
Appendix 2: Het portfolio	80
Appendix 3: Vaardigheden Theoretische Filosofie door <i>Menno Liefers</i>	81
Appendix 4: Vaardigheden Geschiedenis van de Filosofie door <i>Piet Steenbakkers</i>	87
Appendix 5: Vaardigheden Praktische Filosofie door <i>Bert van den Brink</i>	91

Geraadpleegde bronnen	97
Index	99
Inhoudsopgave schema's	
Schema 1: <i>Academische vaardigheden binnen verplichte vakken bachelor Wijsbegeerte</i>	12
Schema 2: <i>Analyse van de argumentatiestructuur van een tekst</i>	18
Schema 3: <i>Checklist lezen</i>	22
Schema 4: <i>Aanwijzingen voor de opmaak van een geschreven werkstuk</i>	38
Schema 5: <i>Checklist schrijven</i>	39
Schema 6: <i>Voorbeeld van een hand-out</i>	62
Schema 7: <i>Checklist referaat</i>	66
Schema 8: <i>Hoofdpunten vragen stellen en discussiëren</i>	73

TEN GELEIDE

Als wellicht geen andere studie is filosofie sterk theoretisch en inhoudelijk georiënteerd. Wie geen liefhebberij heeft in het vergaren en later ook zelf ontwikkelen van gedegen theoretische kennis omtrent het menselijk denken en handelen in zijn historische, conceptuele en systematische aspecten, zal de studie niet gemakkelijk afronden. Filosofie is in de eerste plaats een lees- en schrijfstudie en vraagt als zodanig om veel geduld, doorzettingsvermogen, creativiteit en motivatie. Maar wie die voorwaarden meebrengt, zal met veel plezier wijsbegeerte studeren.

De voor je liggende reader, ‘Wát je zegt en hóe je het zegt’, is bedoeld om je tips aan de hand te doen over de academische vaardigheden die je nodig zult hebben om de studie met succes te doorlopen. Het woord ‘tips’ is daarbij zorgvuldig gekozen. De reader presenteert geen uitgewerkt didactisch concept ter verwerving van academische vaardigheden en ambieert niet een antwoord te geven op elke vraag die er omtrent academische vaardigheden binnen de studie wijsbegeerte zou kunnen rijzen. Hij is, na consultatie van de docenten van de verplichte bachelorvakken, in hoofdzaak geschreven door een studente en een docent en bedoeld als een antwoord op de meest gestelde vragen over de belangrijkste vaardigheden: lezen, schrijven, een referaat houden, het verantwoorden van je gebruik van bronnen, het stellen van vragen en het meedoen in een discussie. De reader is geen studieboek maar een praktisch handboek, dat je bijvoorbeeld openslaat wanneer je een referaat of een discussie in een werkgroep voorbereidt of een paper schrijft.

Een eerste voorwaarde voor succesvol wijsbegeerte studeren is vanzelfsprekend dat je weet hoe je een filosofische tekst leest. Het eerste hoofdstuk van deze reader wil daarbij behulpzaam zijn. Maar kennis *vergaren* door filosofische teksten te lezen is niet genoeg. Je zult je kennis tijdens je studie dikwijls moeten *presenteren*. Vanaf de eerste cursus die je volgt zal er van je worden verwacht dat je schriftelijke en mondelinge studievaardigheden ontwikkelt die aansluiten bij het

specifieke type studie waarvoor je hebt gekozen. In het tweede hoofdstuk gaan we daarom in op de vaardigheid van het schrijven. In het derde hoofdstuk staat de belangrijke vaardigheid van een correcte en integere omgang met bibliografische gegevens en literaire bronnen centraal. In het vierde hoofdstuk wordt de vaardigheid van het mondeling presenteren van een referaat besproken. In het vijfde hoofdstuk wordt tenslotte kort ingegaan op de vaardigheden van het vragen stellen en discussiëren. Bij alle hoofdstukken vind je, voor zover nodig, ‘checklists’ aangaande alle vereisten waaraan je werkstuk moet voldoen voor je het met vertrouwen op een voldoende beoordeling kunt inleveren. Bovendien vind je bij de hoofdstukken over schrijven en het houden van een referaat een overzicht van de door docenten gebruikte beoordelingscriteria van werkstukken. Tenslotte vind je diverse appendices over het gebruik van de bibliotheek, het portfolio, en drie korte stukken van docenten wijsbegeerte over vaardigheden op hun specifieke gebieden: theoretische filosofie, geschiedenis van de filosofie en praktische filosofie. Achterin de reader vind je een kort trefwoordenregister.

Graag bedanken we Jan Hastrich, Menno Lievers en Piet Steenbakkers voor het door hen aangeleverde materiaal en het gehele docentencorps wijsbegeerte voor de uiterst nuttige commentaren die wij op twee eerdere versies van dit werkstuk mochten ontvangen. Tenslotte bedanken we Marianne Bruins, die het manuscript in een mooi vormgegeven boekwerkje omtoverde. Wij hopen van harte dat de reader ‘Wát je zegt en hóe je het zegt’ studenten zal helpen met nog meer plezier en vaardigheid wijsbegeerte te studeren.

Stephanie Roels en Bert van den Brink

Augustus 2005

INLEIDING: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN

ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN ONDER VIER ASPECTEN

Alle in deze reader besproken vaardigheden worden het beste verworven door uit te gaan van de volgende stelregel: het verwerven en presenteren van zowel kennis óver filosofie als werkelijk filosofische kennis is grofweg onder te verdelen in vier aspecten:

1. Het ontwikkelen van een probleemstelling
2. Het ontwikkelen van een argument
3. Het bereiken van een conclusie
4. Een verantwoording van bronnen

1. PROBLEEMSTELLING Een probleemstelling informeert jou en je lezer, je toehoorder of je beoordelaar over *wat* je *waarom* wilt onderzoeken. Het is belangrijk om in te zien dat een probleemstelling niet alleen van belang is wanneer je een groter paper schrijft. Ook bij het lezen van academische teksten, het houden van een referaat en zelfs bij het stellen van een vraag zul je vanuit een bepaalde interesse of noodzaak te werk gaan. Wie die interesse of noodzaak expliciet maakt, stuit op twee delen waarin elke goede probleemstelling uiteen valt: een vraag- en een doelstelling.

- Een *vraagstelling* verwoordt het punt waarover je je verwondert, bijvoorbeeld de samenhang tussen twee begrippen in een theorie (hoe kunnen zowel een notie van individuele vrijheid als een notie van solidariteit uitgangspunt zijn van een bepaalde normatieve politieke theorie?), of de veronderstelde invloed van de ene filosoof op de andere (bijvoorbeeld: als Nietzsche stelt te zijn beïnvloed door Machiavelli's machtsbegrip, maar tegelijkertijd een heel andere machtsopvatting heeft als Machiavelli, dan lijkt het interessant en nodig om na te gaan hoe die invloed precies in elkaar zit).
- Een *doelstelling* verwoordt het antwoord op de vraagstelling dat je denkt te kunnen beargumenteren. Het is in feite je *werkhypothese*. Ten aanzien van de twee zojuist genoemde voorbeelden zouden doelstellingen kunnen zijn: op conceptueel niveau aantonen dat een theorie van individuele vrijheid altijd een theorie over de sociale voorwaarden van individuele vrijheid en dus solidariteit veronderstelt; door historisch onderzoek aantonen dat Nietzsche eerder Machiavelli's retorisch briljante warsheid van bestaande denkwijzen over de fundamenten van politieke macht waardeerde, dan zijn precieze conceptualisering van macht.

Om een goede vraagstelling te kunnen verwoorden is het nodig dat men voldoende kennis van zaken heeft. Tegen de tijd dat je een referaat houdt of een paper schrijft over een bepaalde vraagstelling zul je voldoende kennis hebben opgedaan om ook tot een werkbare doelstelling te komen. Dat betekent echter niet dat een eerste verwoording van je doelstelling ook houdbaar zal blijken. Verdere raadpleging van bronnen en een verdere doordenking van de stof uit verschillende invalshoeken kan voor een verandering wat betreft de doelstelling zorgen, of kan deze helpen aan te scherpen, etc. Maar wie

zonder enige doelstelling aan de slag gaat, zal zichzelf al snel verliezen in de overvloedigheid van het materiaal. Hierin ligt dan ook het voornaamste geheim van een succesvolle studie wijsbegeerte: in elk werkstuk weten vanuit welke vraag- en doelstelling je werkt.

2. ARGUMENT. Zodra je een probleemstelling hebt ontwikkeld, wordt het tijd om de vraagstelling te beantwoorden door de doelstelling – en dus de geambieerde conclusie - uitgebreid te *beargumenteren*. Binnen de verschillende gebieden van de academische filosofie bestaan er wat dit betreft vaak heel verschillende verwachtingen. Binnen de geschiedenis van de filosofie zul je vaak historische onderzoeksmethoden inzetten om je doelstelling te beargumenteren, binnen de theoretische filosofie wordt meestal een formeel bewijs voor een bepaald argument verwacht, binnen de praktische filosofie kom je vaak voor de moeilijke vraag te staan of je over morele en politieke kwesties überhaupt wetenschappelijk kunt argumenteren. Reflectie op en oefening in deze disciplinespecifieke vereisten en problemen maken de Wijsbegeerte tot een vaak moeilijk maar ook interessant gebied. Ongeacht deze precieze vereisten en de wijze waarop je aan die vereisten wilt voldoen, is het karakteristiek voor alle goede academische filosofie dat een doelstelling helder en op controleerbare wijze wordt ontwikkeld en beargumenteerd.

3. CONCLUSIE. De ontwikkelde argumenten leiden je idealiter van je vraagstelling tot een houdbare conclusie over je initiële doelstelling. Als je dat hebt bereikt, dan heb je iets moois gedaan. Je hebt laten zien dat (1) waar anderen wellicht vanzelfsprekendheden waarnemen, jij terecht een vraag ziet rijzen (vraagstelling), (2) je vervolgens een beargumenteerd vermoeden hebt kunnen uitspreken over hoe die vraag zou kunnen worden beantwoord (doelstelling), (3) dat vermoeden

met behulp van solide argumenten hebt kunnen bevestigen dan wel terugwijzen (argumentatie), waardoor je (4) uiteindelijk een beargumenteerd antwoord hebt kunnen geven op je vraag (conclusie).

4. BRONNEN. Er is geen academische discipline zo oud als de filosofie. De hoeveelheid bronnen die in de loop van ruim tweeëneuhalf millennium is opgebouwd is enorm. Bibliotheken, boekhandels en het Internet getuigen hiervan. Een centrale academische vaardigheid is daarom de verantwoorde omgang met bronnen. Niet alleen omdat er vaak intellectueel eigendom in het geding is. Net zo belangrijk is dat je lezer, toehoorder of beoordelaar in staat moet worden gesteld om je argumenten en verwerking van alle gebruikte materiaal te kunnen controleren. Wetenschappelijke kennis is immers controleerbare kennis. Argumenten zijn heel vaak te controleren op hun conceptuele en systematische kracht. Maar ze moeten ook controleerbaar zijn voor wat betreft je omgang met bronnen over de vraag in kwestie. Dus of het nu in een mondelinge presentatie is, in een discussie tijdens een werkgroep, of in je afstudeerscriptie: ga op een integere wijze om met je bronnen.

HET VAARDIGHEDENONDERWIJS

Aan het begin van je studie wijsbegeerte krijg je onderwijs in acht verplichte vakken waarbinnen steeds wordt verwacht dat je bepaalde vaardigheden oefent. Dat neemt meestal de vorm aan van het voldoen aan bepaalde lees-, schrijf- en presentatieopdrachten en het leren van de feedback die je erop krijgt. *Learning by doing* is daarbij het uitgangspunt, niet *learning by the book*. Docenten zullen geregeld naar de vaardighedenreader verwijzen wanneer ze je een opdracht opgeven,

of wanneer ze in een begeleidingsgesprek vaststellen dat je je beter in de vereisten aan academisch schrijven moet verdiepen. Wees zelfstandig in de omgang met de vereiste vaardigheden, dat wil zeggen, zie de verwerving van de benodigde vaardigheden primair als je eigen taak en niet als die van docenten. Docenten en deze reader kunnen je helpen inzicht te verwerven in academische vaardigheden, maar uiteindelijk kun je ze alleen verwerven en perfectioneren door ze zelf te oefenen. Dat zal in alle cursussen tijdens je studie nodig zijn, om te beginnen in de verplichte cursussen.

In het volgende schema is kort uiteengezet in welke van deze cursussen welke vaardigheden de nadruk krijgen. De cursussen houden met elkaar verband, dus let er op dat in eerdere cursussen opgedane kennis in volgende modules kan worden voorondersteld. In de latere jaren van de bacheloropleiding ligt er nog altijd een grote nadruk op de vaardigheden. Je leert dan, wederom vooral *by doing*, de vaardigheden die je hebt opgedaan in de verplichte vakken te verdiepen en, als het goed is, met steeds meer ervaring en zelfvertrouwen in te zetten bij je omgang met en zelfstandige ontwikkeling van wijsgerige kennis.

BLOK 1	<i>Onderwezen vaardigheden</i>
Geschiedenis I	Lezen, schrijven (kleine opdracht), discussie (bij voltijd)
Ethiek	Lezen, schrijven (kleine opdracht), referaat (bij voltijd)
BLOK 2	
Logica	Propositie- en predikatenlogica (formele vaardigheden)
Filosofie van de geest	Lezen, schrijven (kleine opdracht), referaat (bij voltijd)
BLOK 3	
Geschiedenis II	Lezen, schrijven (kleine opdracht), hanteren van bronnen
Taalfilosofie	Lezen, schrijven (grote opdracht)
BLOK 4	
Geschiedenis III	Lezen, schrijven (grote opdracht), referaat (bij voltijd)
Politieke en sociale filosofie	Lezen, schrijven (grote opdracht), discussiëren (bij voltijd)

Schema 1: *Academische vaardigheden binnen verplichte vakken bachelor Wijsbegeerte*

TUTOR, PORTFOLIO, VAARDIGHEDEN De opbouw van het curriculum kent een nauwe samenhang met het portfolio en het tutoraat. In je portfolio houd je bij welke vaardigheden je afdoende beheerst en aan welke je nog wilt of moet werken. Het portfolio maakt het mogelijk om dit aspect van je studievoortgang kritisch te volgen. Je kunt het heel goed gebruiken om met je tutor of afstudeerbegeleider te spreken over je studievoortgang. Een reflectie op je vaardigheden kan je ook helpen in het bepalen van je studietraject: of je hart ligt bij theoretische filosofie, geschiedenis van de filosofie of praktische filosofie en of je bijvoorbeeld voor een breed academisch profiel wilt kiezen of voor een onderzoekstraject (zie daarover de studiegids). Voor een goed verloop van je studie is het bijzonder belangrijk contact te houden met je tutor, je portfolio bij te houden en steeds op je beheersing van de vereiste vaardigheden te blijven reflecteren.

1: FILOSOFISCH LEZEN

1.1 FILOSOFISCH LEZEN: TIPS VOOR DE BEGINNENDE STUDENT

Je een filosofische tekst eigen maken is een zéér belangrijke vaardigheid die centraal zal staan tijdens de verplichte vakken. In eerste instantie zullen de teksten nog niet zo lang zijn, maar gaandeweg wordt er van je verwacht dat je je vertrouwd kunt maken met langere en moeilijkere teksten.

Filosofische teksten onderscheiden zich meestal van andere teksten door hun compacte schrijfstijl en de hoge dichtheid van argumenten en informatie. Bovendien kenden veel klassieke filosofen de standaards uit deze vaardighedenreader nog niet – zonder gekheid: veel bekende filosofen hielden zich niet aan de hedendaagse vereisten aan een academisch filosofisch paper. Het is daarom van belang dat je de tekst zowel nauwkeurig als ‘actief’ leest, met de auteur probeert mee te denken en tekst en auteur in een context weet te plaatsen. Laat je niet intimideren door moeilijk taalgebruik en vooral niet door de gegeven argumenten zelf.

1.1.1 TEMPO. Het is heel gebruikelijk is dat het lezen van wijsgerige teksten veel tijd vergt. Laat je niet imponeren door mensen die stellen dat ze dertig pagina's Hegel per uur lezen: *goed lezen betekent vaak maar vijf pagina's per uur lezen*. Dat lijkt weinig, maar je hebt naast de colleges over het algemeen 12 studie-uren per vak per week. Er is dus ruimte voor het lezen van grofweg 60 pagina's per week per vak; 120 pagina's voor twee vakken. Filosofie is ontegenzeggelijk een boekenstudie. Wie niet voldoende tijd neemt om te lezen, te lezen en te lezen, zal vroeg op laat over een te smalle basis blijken te beschikken dat de nodige consequenties heeft zowel voor tentamens als ook het bedenken van een goede

vraagstelling en doelstelling . Zorg er dus voor dat je in je dag- en weekplanning tijd – en een rustige plaats! - reserveert waarin niets of niemand je kan afhouden van je filosofische leesavonturen.

1.1.2 MEERDERE KEREN LEZEN. Over het algemeen is het aan te raden een filosofische tekst meerdere keren te lezen. Een *eerste* keer kun je de tekst in zijn geheel lezen, zodat je een globale indruk krijgt van de inhoud ervan. Onderscheid hoofd- en bijzaken. Dit zal je helpen een eigen doelstelling te ontwikkelen ten aanzien van de tekst, bijvoorbeeld: achterhalen wat Kant in hemelsnaam bedoelt met de term ‘transcendentale deductie’ en wat hij ervan verwacht in zijn theoretische project. Maak aantekeningen over passages die je bijzonder belangrijk lijken. Maak ook aantekeningen over passages die je moeilijk vindt. Let bij eerste lezing ook op de titel, tussenkopjes en wellicht de hoofdstukindeling van het boek waaruit de tekst afkomstig is: hieruit kun je veel afleiden over de grotere lijn en de opbouw van een argument. Noteer moeilijke woorden, zoek ze op in een filosofisch woordenboek, of vraag naar de precieze betekenis tijdens het hoorcollege of de werkgroep. Als je vaker en meer filosofische teksten leest zal je woorden en termen gaan herkennen en zul je steeds minder hoeven op te zoeken.

lees een moeilijke tekst eerst globaal en
pas in tweede instantie met aandacht voor
alle details

Bij de tweede lezing zul je in grote lijnen weten waar de tekst over gaat. Je kunt je nu helemaal concentreren op begrip van de centrale argumenten van de auteur en de daartoe benodigde doordringing van de moeilijkere passages. Je leest nu veel preciezer en kritischer dan de eerste keer. Probeer de argumentatielijn van de auteur naar voren te halen en concentreer je op de vraag- en doelstelling, de structuur en de conclusie van de tekst. Het kan hierbij erg behulpzaam zijn

om te letten op de aanwezigheid en de plaats van voegwoorden (maar, daarentegen, bovendien etc.) en opsommingen (allereerst, vervolgens, ten eerste/tweede/derde, ter afsluiting etc.). Iedereen heeft zijn eigen manier van lezen en het zich eigen maken van een tekst. Probeer verschillende dingen uit en probeer te achterhalen wat voor jou het beste werkt. Het verwijzen met pijlen, het gebruik van kleuren en het onderstrepen van woorden, zinnen, of paragrafen kan – als het op systematische wijze gebeurt – de tekst overzichtelijker maken.

1.1.3 STRUCTUUR VAN DE TEKST. De volgende stap van je analyse is het in eigen woorden schematisch weergeven van de structuur van de tekst. Een auteur houdt niet altijd de meest ideale (lees: schematische) vorm aan bij het schrijven en kan bijvoorbeeld beginnen met een conclusie, om die vervolgens te verdedigen. Het kan zeer behulpzaam zijn om in de tekst op zoek te gaan naar conclusies, en vervolgens naar de manier waarop de schrijver die beargumenteert.

Je zult tijdens je studie vaak terug moeten grijpen op eerder gelezen teksten; bijvoorbeeld voor het leren van een tentamen, of het schrijven van een paper. Het is daarom raadzaam een tekst in een paar hoofdpunten samen te vatten en een archief met dergelijke samenvattingen aan te leggen. Schroom hierbij niet te vermelden dat de argumentatie bijvoorbeeld erg helder was, of dat de auteur juist van de hak op de tak redeneerde. Gecombineerd met een schematische weergave van de argumentatieve structuur van een tekst maakt een dergelijke werkwijze dat je efficiënt omgaat met je tijd en verworven kennis. Een goede manier om deze weergave schematisch op te stellen vind je hieronder.

1) Naam van de schrijver, titel van de tekst, plaats, uitgever en jaar van publicatie
2) Situering – wat is de context van de tekst, bijvoorbeeld in het oeuvre van de auteur? Is de tekst in een bepaalde discussie, traditie of ‘school’ te plaatsen? In historisch perspectief?
3) Probleemstelling - opgebouwd uit een vraag- en doelstelling (die je vaak niet letterlijk aantreft maar zult moeten reconstrueren uit de tekst)
4) Structuur in schema – <i>voorbeeld</i> : <ul style="list-style-type: none"> a. Argument a (premissie) b. Argument b (premissie) c. Uit a en b volgt c d. Argument d (premissie) e. Conclusie: uit c en d volgt e
5) Begrips- en discussievragen

Schema 2. *Analyse van de argumentatiestructuur van een tekst*

1.1.4 BEGRIPS- EN DISCUSSIEVRAGEN. Het formuleren van de onder punt 5) in het schema genoemde begrips- en discussievragen is een belangrijk onderdeel van filosofisch lezen. Begripsvragen zijn bijvoorbeeld vragen ter

verduidelijking van de terminologie of de situering. Discussievragen richten zich bijvoorbeeld op de structuur van de tekst: klopt het wel dat c logisch uit argument a en b volgt? Of misschien twijfel je aan de betrouwbaarheid van argument a, en trek je daarom conclusie c in twijfel. Zoals je ziet is het voor het formuleren van discussievragen dus van belang eerst de tekst goed te begrijpen en het standpunt van de auteur te doorzien. Het goed en grondig leren lezen van filosofische teksten is een belangrijk onderdeel van je bacheloropleiding. Je zult merken dat je er na enige tijd en oefening meer behendigheid in ontwikkelt en dat sommige tips voor jou persoonlijk beter werken dan andere.

1.2 VOORTGEZET FILOSOFISCH LEZEN

Werkelijk begrip van een tekst is afhankelijk van kennis over factoren die vaak niet direct in een primaire tekst zijn terug te vinden, zoals de maatschappelijke, culturele en wetenschappelijke context waarin de tekst tot stand kwam. Die factoren zijn op verschillende wijzen te analyseren. Zo kan de invloed van de ene filosoof op de andere historisch maar ook meer systematisch worden bestudeerd. Daarmee is nog weinig gezegd, omdat zowel op het gebied van de geschiedenis van de filosofie als de systematische filosofie voortdurend theoretische debatten plaatsvinden over de vraag wat het betekent historisch dan wel systematisch filosofisch onderzoek te doen. Het is overigens een misvatting te verwachten dat historisch onderzoek alleen bij de disciplinegroep Geschiedenis van de Filosofie wordt gedaan en systematisch onderzoek alleen bij Theoretische en Praktische Filosofie. De goede filosoof kent de weg op al deze gebieden en gebruikt de breedte van zijn of haar kennis en vaardigheden om op een specifiek gebied zo goed mogelijk werk te verrichten.

1.2.1 CONTEXT EN PERSPECTIEF. Dat geldt ook voor filosofisch lezen. Lees bijvoorbeeld een praktisch filosofische tekst niet alleen als praktisch filosofische bijdrage aan een praktisch filosofisch debat. Vaak zul je de tekst veel beter leren begrijpen en wellicht bekritisieren wanneer je hem in een historisch perspectief plaatst of problematische argumenten middels een logische analyse ontrafelt. Als je in een werkgroep of een paper het niveau van de slaafse omgang met studievragen of een voorgeschreven probleemstelling kunt ontstijgen door plotseling een verhelderend perspectief uit een andere wijsgerige subdiscipline op de discussie los te laten, zullen docenten en medestudenten je vaak heel dankbaar zijn (dit zal overigens niet het geval zijn wanneer je zomaar iets roept:

wees serieus). Omgang met de resultaten van goed filosofisch lezen is kortom geen kwestie van reproductie, maar van een veel

een tekst is altijd onderdeel van een bepaalde context, die je kan helpen de tekst te begrijpen

gerichte, flexibele en actieve omgang met de tekst. In de loop van je studie wordt steeds meer diepgang van je verwacht, niet alleen begripsmatig (interpretatie, analyse, verdieping), maar ook in de spreekwoordelijke breedte (overzicht, synthese, encyclopedische kennis). In beginsel wordt de context van een tekst toegelicht in de hoorcolleges en in secundaire literatuur. Maar natuurlijk kun je daar op persoonlijk initiatief verder in gaan middels de raadpleging van encyclopedieën, andere werken van de bestudeerde auteur en de bredere secundaire literatuur. Hoe ver je moet gaan in de reconstructie van de context van bestudeerde literatuur is heel moeilijk te zeggen. Het zal meestal afhangen van de probleemstelling van waaruit je een tekst leest. Die is vaak discipline-gebonden. Feministische filosofes zullen bijvoorbeeld vaak andere dingen over de context van een tekst willen weten dan argumentatietheoretici. Voor de eerste groep zal het dikwijls belangrijk zijn om te weten in hoeverre aspecten van een tekst zijn te begrijpen op grond van de man-vrouw verhoudingen uit de historische

periode waaruit de auteur stamt. Argumentatietheoretici zullen eerder geïnteresseerd zijn in de verwachtingen ten aanzien van een solide argument en tekstopbouw die in die periode golden.

1.2.2 EIGEN VOOROORDELEN EN VOORONDERSTELLINGEN. Probeer bij het lezen van een filosofische tekst altijd stil te staan bij je eigen vooroordelen en vooronderstellingen met betrekking tot een bepaalde auteur of thematiek. Stel: je hebt een artikel onder handen over legalisering van euthanasie en je bent zelf erg tegen euthanasie. In dat geval dien je extra voorzichtig te zijn in je omgang met de tekst. Je zou de auteur vanwege je eigen intuïties immers gemakkelijk dingen in de schoenen kunnen schuiven die hij of zij helemaal niet zegt. Een filosoof mag zich door eigen gevoeligheden niet in de luren laten leggen. Dit betekent niet dat je je eigen vooronderstellingen en gevoeligheden altijd volledig moet uitschakelen. Afgezien van de vraag of dit mogelijk is, is het wellicht helemaal niet nodig zolang je je bewust bent van het gegeven dat je persoonlijke mening in filosofische kwesties niet als onafhankelijk scheidsrechter kan functioneren. Een persoonlijke mening is veeleer een zelfstandig en in normatief opzicht niet neutraal element binnen de te maken afweging.

1.2.3 DOCENTEN EN HUN VOORKEUREN. Bedenk tenslotte dat iedere docent zijn of haar eigen opvatting heeft omtrent de wijze waarop je bepaalde teksten moet lezen. Binnen de geschiedenis van de wijsbegeerte worden daartoe andere methodes gebruikt dan in de praktische en de theoretische filosofie. Maar ook binnen de verschillende disciplines zul je met verschillende werkwijzen worden geconfronteerd. Een van de mooiste zaken aan de academische studie is dat de universiteit de intellectuele vrijheden van haar medewerkers en studenten wenst te beschermen en bevorderen. Een resultaat daarvan is dat je binnen de universiteit zult worden geconfronteerd met een pluraliteit aan redelijk beargumenteerde

meningen en benaderingswijzen die elkaar soms ten dele uitsluiten. Dat geldt ook voor de voorstellingen van verschillende docenten ten aanzien van de vereisten aan goed lezen en andere academische vaardigheden. Deze reader tracht afstand te houden van de moeilijkheden rond het methodisch pluralisme binnen de wijsbegeerte. Daarom geeft ze slechts rudimentaire aanbevelingen ten aanzien van de vaardigheden.

1.2.4 CHECKLIST. We sluiten dit hoofdstuk af met een checklist met behulp waarvan je kunt vaststellen of je er vanuit mag gaan dat je een tekst goed hebt gelezen. Wanneer dat het geval is dan zul je na raadpleging van je aantekeningen in ieder geval de volgende vragen kunnen beantwoorden:

- Welke auteur – welk jaar – welke filosofische traditie?
- Wat is de titel? Wat zegt de titel over de tekst?
- In welke kopjes, paragrafen etc. is de tekst onderverdeeld?
- Welk probleem staat in de tekst centraal? (vraagstelling van de tekst)
- Met welk doel is de tekst geschreven? (doelstelling van de tekst)
- Welke argumenten geeft de auteur? Zijn die in een argumentatieanalyse te vangen?
- Wat is de conclusie?
- Welke strategie hanteert hij/zij daarbij (kritiek geven, stelling nemen, samenvatten, beschrijven, vergelijken etc.)?
- Wat is de kern van de tekst in 5 zinnen?
- Wat zijn de belangrijkste begripsvragen?

- Wat zijn de belangrijkste discussievragen?
- Welke plaats neemt deze tekst in de cursus in?

Schema 3. *Checklist lezen*

2: GESCHREVEN WERK

2.1 WAT JE ZEGT EN HOE JE HET ZEGT IN GESCHREVEN WERK

Zoals in de introductie werd uiteengezet, kenmerkt een goed wijsgerig betoog zich door een helder gestructureerd argument dat uitgaat van een goed uitgedachte probleemstelling en toewerkt naar een goed verantwoorde conclusie. De plaats van academische vaardigheden in het onderwijs benadrukt dat wijsgerige competentie niet alleen blijkt uit wát je zegt maar ook uit hóe je het zegt. Met name beginnende studenten begrijpen soms niet waarom in beginsel originele, maar slordig verwoorde en slecht verantwoorde inzichten door docenten hoogst kritisch worden beoordeeld. Het gaat, zo wordt wel eens gedacht, toch om de *idee*? Dat is een misvatting. Een slordig uitgedrukt idee is – *een slordig idee*. De vorm waarin gedachten worden gepresenteerd is niet iets wat van buitenaf aan de gedachte wordt aangedragen. Vorm en inhoud gaan hand in hand en bepalen samen de kwaliteit van een wijsgerige presentatie of een wijsgerig werkstuk. Wie dat niet accepteert, zal in de academische wijsbegeerte nooit het maximale uit zijn vermogens halen. Dit wordt wellicht nergens zo duidelijk als wanneer je tijdens een cursus opgedane ideeën schriftelijk gaat presenteren.

vorm en inhoud gaan hand in hand

2.1.1 OMVANG. Over het algemeen hebben schrijfp opdrachten in het eerste jaar een omvang van tussen de 500 en de 3000 woorden. De kleinere opdrachten vindt je vooral in de cursussen aan het begin van ieder academisch jaar, de grotere in

periodes drie en vier. De gevraagde omvang lijkt misschien mee te vallen. Maar vaak is het makkelijker om méér en juist moeilijker om mínder te schrijven. Het verdient dus aanbeveling om je woorden zorgvuldig te kiezen. Schrijf bondig!

Het komt wel eens voor dat er puntenaftrek gegeven wordt voor te groot uitgevallen werkstukken. Dat lijkt wellicht kinderachtig, maar dat is het niet. Wie goed kan schrijven, is in staat om onderzoeksdoel, thema en vorm van een geschreven werkstuk af te stemmen op het aantal woorden dat mag worden gebruikt. Je kunnen houden aan een woordenlimiet is een basisvaardigheid, die je later in je al dan niet wetenschappelijke werk nog veel van pas zal komen.

2.1.2 VERSCHILLEN EN OVEREENKOMSTEN TUSSEN DISCIPLINES. De verschillende disciplines kennen ten dele eigen benaderingen voor filosofische verhandelingen. Het is heel goed mogelijk dat je bij Geschiedenis 1 (GF) een paper anders opstelt dan bij Inleiding politieke en sociale filosofie (PF) of Taal filosofie (TF). Maar elk geschreven werkstuk heeft behoefte aan focus. Die focus zal altijd welvaren bij de vier aspecten die in de inleiding zijn besproken: een heldere probleemstelling, een goed argument, een goed verantwoorde conclusie en openheid over je bronnen. Centraal staat dat je paper een *betoo*g is, geen strikt samenvattende beschouwing van de literatuur. De literatuur dient vanzelfsprekend als uitgangspunt, maar *jij* interpreteert de literatuur, *jij* bent de architect van je eigen paper. Een goed paper is precies, maar tegelijkertijd ook zelfstandig in de omgang met de besproken literatuur. Het is belangrijk hierin een evenwicht te bereiken. Een paper dat niet meer doet dan heel precies samenvatten zal filosofisch oninteressant zijn; een paper dat de literatuur volstrekt negeert en allang bestaande wielen opnieuw uitvindt voldoet ook niet aan de eisen. In welk deelgebied van de filosofie je ook werkt, je zult altijd een evenwicht moeten vinden tussen deze twee uitersten.

2.1.3 EIGEN MENING? Er bestaat nogal eens onduidelijkheid over de vraag of het gewenst is dat een filosofiestudent een ‘eigen mening’ verwoordt over een filosofisch vraagstuk. Sommige docenten stellen dat dit belangrijk is, anderen stellen dat het ten ene male moet worden vermeden. Maar dat betekent niet noodzakelijk dat beide visies aan elkaar tegengesteld zijn. Onze indruk is dat in dit soort discussies meestal niet duidelijk is wat onder een ‘eigen mening’ wordt verstaan. Docenten die stellen dat verwoording van een eigen mening van belang is, bedoelen nooit dat ze willen weten wat je *persoonlijk* vindt van een bepaalde these van Gödel, Frege, Spinoza of Parmenides, of over democratie, euthanasie, wetenschappelijke integriteit of de vrijheid van meningsuiting. Wat ze wel bedoelen is het volgende: ze willen aan een paper zien dat jíj het besproken materiaal beheerst en hebt verwerkt; dat jíj kennis hebt opgedaan en met die kennis op een zinvolle wijze en *volgens de regelen der kunst* om kunt gaan. Die regelen der kunst zijn erg belangrijk: leren omgaan met academische filosofie betekent voortdurend je academische vaardigheden scherpen. Ook docenten die stellen dat ze de eigen mening van studenten niet van belang vinden stellen het op prijs als de student ervan getuigt de stof actief en volgens de academische regelen der kunst te beheersen, bijvoorbeeld door een verrassende duiding van een bepaald aspect van het werk van een klassieke auteur te ontwikkelen en die helder in een academisch paper te kunnen presenteren. De ‘eigen mening’ van de schrijvende filosofiestudent drukt zich niet uit in een persoonlijke mening maar in een zelfstandige, authentieke omgang met de stof, met analytische en retorische vaardigheden, in de ontwikkeling van een originele probleemstelling, de verwerking van zorgvuldig verzamelde literatuur, etc.

2.2 VERSCHILLENDE OPDRACHTEN

Binnen de studie kom je in aanraking met verschillende soorten schrijfoopdrachten. Het is moeilijk aan te geven wat de exacte verschillen zijn, alleen al omdat elke docent weer zijn of haar eigen opvatting heeft over wat een 'schrijfoefening' is, wat een 'essay', wat een 'paper', en wat een 'scriptie'. Los van alle omstrede terminologie is het vooral belangrijk dat jij als student duidelijkheid verkrijgt over hetgeen van je verwacht wordt voor een bepaalde schrijfoopdracht. Wanneer een docent nalaat dat te verduidelijken, vraag het hem of haar dan. Om begripsverwarring te voorkomen wordt op de faculteit wel naar een volgend onderscheid tussen de volgende schrijfoopdrachten gestreefd:

2.2.1 SCHRIJFOEFENING. Dit zijn in de regel kleinere opdrachten waarbij het oefenen van aspecten van het schrijven centraal staat. Te denken valt aan de reconstructie van een argument, het uiteenzetten van de grote lijnen van een discussie, het geven van een korte vergelijking tussen minimaal twee posities, het ontwikkelen van een probleemstelling, etc.

2.2.2 ESSAY. Een essay is letterlijk een 'probeersel'. Maar anders dan de schrijfoefening is het een in zich gesloten geheel met een identificeerbaar begin, middenstuk en slot. Voor essays gelden minder strenge vormregels dan voor een paper of scriptie. In een essay ligt de nadruk op het zelfstandig ontwikkelen van een visie op een bepaalde kwestie. Het essay is bijvoorbeeld een uitstekend middel om verschillende kanten van een probleemstelling te verkennen, die dan later tot uitgangspunt van een streng wetenschappelijk paper kan worden gemaakt.

2.2.3 PAPER. Een paper oriënteert zich qua vorm op een wetenschappelijk artikel. Die vorm lees je het beste af aan tijdschriftenartikelen zoals je die aantreft in hedendaagse wetenschappelijke tijdschriften en in de readers voor de verplichte vakken. Bij papers is het vereist heel expliciet aandacht te besteden aan de vier centrale aspecten van de academische vaardigheden: de probleemstelling, de argumentatie, de conclusie en de bronverantwoording. Deze opdrachten hebben meestal een grotere omvang dan schrijfoefeningen en essays. Al naar gelang je ervaring en het niveau van de gevolgde cursus zul je tussen de 2000 en 8000 woorden mogen gebruiken.

2.2.4 SCRIPTIE. Een scriptie is een groot paper en bovendien de aanduiding die binnen de opleiding wordt gebruikt om werkstukken mee aan te duiden waarmee een opleiding wordt *afgesloten*: de bachelorscriptie, de masterscriptie, de doctoraalscriptie. Een scriptie voldoet in formeel opzicht aan dezelfde eisen als het paper. Het is meestal aanzienlijk groter dan een paper. Afstudeerscripties van master- en doctoraalstudenten hebben meestal een omvang van tussen de 50 en de 100 pagina's.

2.3 ASPECTEN VAN HET SCHRIJFPROCES

2.3.1 NOODZAKELIJKE EIGENSCHAPPEN VAN EEN GESCHREVEN WERKSTUK. Verschillende docenten vragen in verschillende cursussen verschillende schrijfoopdrachten van studenten. Vanuit het leerdoel dat in een cursus centraal staat is het daarbij mogelijk dat er aan het werkstuk heel specifieke eisen worden gesteld. Voor wat betreft papers en scripties zijn

de formele vereisten echter dezelfde. Zij oriënteren zich aan de vorm van het wetenschappelijke artikel. Een goed paper is – ongeacht het onderwerp en de wijsgerige discipline – *altijd* opgebouwd uit:

- 1 een titel
- 2 een inleiding met een probleemstelling en een overzicht van de structuur van het werkstuk
- 3 een middenstuk met daarin de argumentatie waarin *alle* binnen het werkstuk relevante informatie uitgewerkt wordt
- 4 een conclusie, die het gezegde nogmaals samenvat en
- 5 een overzicht van de gebruikte bronnen.

2.3.2 ‘DRIE KEER ZEGGEN’. Eigenlijk zeg je in een paper dus drie keer min of meer hetzelfde, alleen steeds vanuit een ander perspectief:

In de inleiding: *wat ga ik waarom en hoe zeggen?*

In het middenstuk: *uitvoerend; ik zeg het.*

In de conclusie: *dit heb ik gezegd.*

2.3.3 DE VOORBEREIDINGEN: EERSTE OPZET

Het is absoluut noodzakelijk een *eerste opzet* te maken voor je paper. Daarin presenteert je:

- 1) een vraag- en doelstelling

- 2) puntsgewijs welke argumentatieve stappen je zult gaan nemen
- 3) wat je denkt dat de conclusie zal zijn (dat wil zeggen: denk je de doelstelling helemaal te bereiken?)
- 4) welke literatuur je zult gebruiken.

Een eerste opzet lijkt op het eerste gezicht wellicht veel onnodig werk met zich mee te brengen. De ervaring zal spoedig leren dat een goede opzet je in latere fases van het schrijven juist veel tijd bespaart. Vooral wanneer je deze met anderen bespreekt. Sommige docenten zullen van je vragen je eerste opzet in te leveren en deze met je bespreken. Anderen zullen in werkgroepsvormen voorzien waarin je met medestudenten elkaars eerste opzetten voor het paper bespreekt. Het belang van dergelijke gesprekken kan niet worden overschat. In deze voorbereidende fase van het schrijven wordt meestal al beslist hoe goed je probleemstelling is, of ze voldoende is ingeperkt en toch een interessante te onderzoeken vraag verwoordt. Zowel docenten als studenten herkennen op het eerste gezicht onmiddellijk een eerste opzet waaraan aandacht is besteed – én een opzet die zonder enige inspiratie twintig minuten voor inleveren in elkaar is gestoken. Docenten weten uit ervaring, en beginnende studenten weten intuïtief, dat alleen de goed doordachte opzet uiteindelijk tot een goed paper zal leiden. Dus verzaak de kans niet om door middel van een goede eerste opzet je paper stevig op de rails te zetten.

Zodra je op basis van je opzet aan een eerste versie van je paper gaat werken zul je overigens merken dat een opzet een voorlopig hulpmiddel is, dat na verloop van tijd zijn oriënterende functie verliest. Een eerste opzet is – juist: een *eerste* opzet en geen absoluut kader waaraan je koste wat kost moet vasthouden. Laat de opzet je denkproces ondersteunen, niet verlammen! Pas tijdens het schrijfproces vallen je vaak betere, preciezere ideeën te binnen dan in de voorbereidingsfase. Bovendien stuit je vaak pas tijdens het schrijven op problemen die je naar nieuwe literatuur zullen leiden, etc. Het zou

onzorgvuldig en onverstandig zijn om met al die dynamiek van het schrijfproces niet nieuwsgierig en veranderingsgezind om te gaan. Schrijven is onderzoeken en ontdekken; wie een eerste opzet als streng te volgen protocol begrijpt, heeft niet begrepen wat het betekent iets te onderzoeken. Maar wie denkt dat het schrijven van een academisch paper zonder enige eerste opzet als vanzelf gaat, komt van een koude kermis thuis.

2.4 DE EIGENSCHAPPEN VAN HET PAPER EN DETAIL BEKEKEN

2.4.1 TITEL. Een goede titel is van groot belang. En toch wordt een titel vaak vergeten. Het verdient aanbeveling om goed over je titel na te denken en te bepalen of deze de lading van je paper dekt. Een goede titel geeft simpelweg aan waarover het paper gaat. Datgene wat in je paper centraal staat moet er door worden uitgedrukt. Vaak is het goed om in een ondertitel nog wat extra informatie te geven, bijvoorbeeld over je methodische benadering of de aspecten van een theorie waaraan bijzondere aandacht wordt besteed. Voorbeelden van goede titels zijn:

- De godsbewijzen van Anselmus – twee epistemologische problemen
- Wetenschappelijke revoluties? Over de notie ‘vooruitgang’ in de wetenschapontwikkeling
- Recht op euthanasie? Een deontologische benadering van vrijwillige levensbeëindiging

Voorbeelden van slechte titels zijn dan:

- Opmerkingen over Anselmus
- Vooruitgang

- Dilemma's van euthanasie

Wees dus precies en vermijdt wollige, metaforische titels als:

- Een *Lichtung* in de probleemwijk: Heidegger en de grote stad.

Dergelijke titels zijn best grappig maar alleen de auteur en wellicht een paar intimi weten wat er mee zou kunnen worden bedoeld. De taak van een titel is niet de afbakening van een esoterische lezerskring of de goedkope suggestie van enorme diepzinnigheid. Binnen de academische filosofie geeft een titel beknopte maar heldere informatie over de inhoud van een paper.

2.4.2 INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING. De 'pakkendheid' van een paper staat of valt vaak met de inleiding.

Eigenlijk is de inleiding, in combinatie met de titel, het visitekaartje van je werk.

Hier wordt de probleemstelling geïntroduceerd en in een context geplaatst. De inleiding van je tekst formuleert het *wat-waarom-hoe* van je betoog. *Wat* ga je behandelen (een vraagstelling), *waarom* doe je dat (doelstelling) en *hoe* ga je het

doen (welk argument ga je op welke wijze ontwikkelen)? Het is daarbij heel belangrijk dat je probleemstelling - na een inleidende schets van de problematiek die tot de probleemstelling leidt uiteindelijk in één of twee zinnen helder en duidelijk geformuleerd wordt. De probleemstelling is hét centrale onderdeel van je paper: hierbij staat of valt de kwaliteit van je paper. Bij het opstellen van je probleemstelling dien je in je achterhoofd te houden dat het hier om de wegwijzer van je betoog gaat. In je paper doe je *onderzoek* dat uit de probleemstelling is geboren. Er zijn tal van goede probleemstellingen

lees over de vraag- en doelstelling van een paper nog eens de aspecten van academische vaardigheden uit de inleiding van deze reader

mogelijk. Maar denk eraan dat filosofisch onderzoek over het algemeen zuiver *theoretisch en conceptueel onderzoek* is. Er zijn heel interessante empirisch toetsbare vraagstellingen mogelijk – zoals: *drinken studenten zoals vaak wordt verondersteld in het weekend meer dan door de week?* – maar binnen een filosofisch onderzoek is er voor zo'n vraagstelling geen plaats. In een filosofisch paper ga je op zoek naar de betekenis van een begrip in het werk van een bepaalde filosofische auteur, de rol van een omstreden begrip in een bepaalde theorie of een bepaalde theoretische of maatschappelijk discussie, een rechtvaardigingsproblematiek ten aanzien van een ethisch of politiek voornemen, de invloed van filosoof A op filosoof B, etc. Dat soort onderwerpen zijn per definitie niet empirisch toetsbaar. Vooral binnen de praktische filosofie moet je oppassen voor de verleiding van de empirisch toetsbare vraagstelling. De vraag “*Wat zijn de gegeven rechtvaardigheidsopvattingen van autochtone burgers inzake het asielbeleid?*” vraagt om een sociologisch, niet om een wijsgerig onderzoek. Maar de vraag “*Op welke wijze kunnen we bepalen welke gegeven rechtvaardigheidsopvattingen in deze verdedigbaar zijn?*” is met de middelen van de sociologie niet te geven en vraagt om een normatief-theoretische, wijsgerige analyse.

Een handig hulpmiddel voor het inperken en formuleren van je probleemstelling is zoals in de introductie al werd gesteld het gebruik van een aparte vraag- en doelstelling. De *vraagstelling* formuleert welke vraag centraal staat, de *doelstelling* stelt wat je denkt te kunnen beargumenteren. In zekere zin is je doelstelling dus je werkhypothese, die je in je paper argumentatief gaat toetsen. In enkele gevallen zal dat onmogelijk blijken. Dit is geen probleem zolang je kunt aangeven *waarom* je minder hebt bereikt dan verwacht. Als je dacht te kunnen aantonen dat Frege's vroege werk een heel bepaalde invloed heeft gehad op het late werk van Dummett maar nu, wellicht tot je teleurstelling, moet vaststellen dat dit om redenen *x*, *y*, en *z* niet het geval blijkt te zijn, heb je toch een solide resultaat. Het is voor je lezer immers interessant om

te weten waarom het pad dat je dacht te kunnen bewandelen onbegaanbaar is: hij of zij hoeft dit nu niet meer zelf uit te zoeken!

Bij papers van een gemiddelde lengte is het niet noodzakelijk een inhoudsopgave te maken. Je kunt bij een korte tekst de structuur van je werkstuk namelijk goed uiteenzetten in je introductie. Wel is het aan te bevelen na de formulering van je probleemstelling de inhoud en structuur ('plan van aanpak') van het paper kort aan te duiden. Zo kun je bijvoorbeeld aangeven dat je in §1 een zeker argument van A zult weergeven, in §2 de kritiek daarop van B, in §3 de context waarin deze kritiek te begrijpen is en tot slot in §4 jouw verdediging van A gezien de punten die je in §3 naar voren hebt gebracht.

2.4.3 MIDDENSTUK. Het middenstuk van je paper bevat de argumenten en reconstructies van het werk van anderen met behulp

zet aan het einde van je inleiding de structuur van je werkstuk uiteen

waarvan je de vraagstelling van je paper tracht te beantwoorden. Hier wordt beslist of het je lukt het argument dat je wilde ontwikkelen ook *kunt* ontwikkelen. Hier vertel je hoe je van je vraag, via het geven van argumenten, tot je conclusie komt. Hoewel zeker niet het enige belangrijke deel van je tekst, is het in de regel wel het meest uitgebreide. Je zult aan dit deel de meeste schrijftijd moeten wijden. Over het algemeen is het bij het schrijven van het middenstuk van belang om op de volgende punten te letten:

- Het is belangrijk dat de structuur van je tekst *evenwichtig* is. Daarvoor kun je alinea's en, in langere teksten, paragrafen gebruiken.

- Het gebruik van *opsommingen* (ten eerste, ten tweede, allereerst, vervolgens, tot slot) is slechts verhelderend zolang de opgesomde zaken in een *argumentatieve samenhang* worden gepresenteerd. Wees voorzichtig met niet of niet voldoende beargumenteerde puntsgewijze opsommingen met gedachtestreepjes, nummers of “a t/m d’s”.
- Voorkom dat je slechts een weergave van de literatuur opstelt: de lezer wil weten wat *jouw inbreng* in de onderhavige kwestie is en wat jij met de argumenten doet (zie daarover sectie 1.3 van dit hoofdstuk).
- Pas op voor *inconsistenties en logische tegenspraken* (zie daarover Menno Lievers’ appendix bij deze reader. Die maakt duidelijk wat elke filosoof kan leren van theoretisch filosofische inzichten).
- In alle gevallen is het belangrijk om het *standpunt van een andere auteur zo nauwkeurig en sterk mogelijk* weer te geven. Ook en juist wanneer je het met die auteur niet eens bent, ben je daartoe verplicht!
- Om je argument, interpretatie of stelling kracht bij te zetten, verdient het aanbeveling om te laten zien dat je bekend bent met mogelijke tegenwerpingen en dat jouw opvatting die kan pareren. Als je argument een aantal *tegenargumenten* “overleeft” is het (uiteraard) veel overtuigender. Bovendien brengt een dergelijke opbouw de dynamiek van het probleem tot uitdrukking.
- Beperk je tot de argumenten die *relevant* zijn voor je vraagstelling: je vraagstelling biedt een weloverwogen

schrijf bondig en kies ieder woord

weloverwogen

afbakening. Het is overbodig allerlei zijpaden te bewandelen wanneer dit niet strikt noodzakelijk is.

- Maak duidelijk of en in hoeverre je conclusie je vraagstelling beantwoordt. Wanneer dit niet het geval blijkt te zijn, maak dan duidelijk waarom je vraag- en doelstelling niet gerijmd kunnen worden en welke vragen daardoor blijven liggen.

2.4.4 CONCLUSIE. De conclusie van je tekst is feitelijk een korte herhaling van je belangrijkste punten. In een conclusie mag je geen nieuwe informatie meer toevoegen: wel mag je reflecteren op hetgeen je bereikt hebt (of niet) en kun je nieuwe vraagstellingen introduceren. Zorg in je conclusie dat de lijn van je betoog duidelijk geformuleerd is en dat je concluderend argument teruggrijpt op je vraagstelling. Het kan erg leuk zijn om met een pakkende zin te eindigen, maar verlies de relevantie en het wetenschappelijk gehalte van een dergelijke opmerking niet uit het oog.

2.4.5 VERWIJZINGEN EN OVERZICHT GEBRUIKTE BRONNEN. Het is van groot belang dat je verwijzingen naar en overzicht van gebruikte bronnen glashelder zijn. Een van de kenmerken van academische wetenschap is dat gedane uitspraken controleerbaar zijn. Als jij zegt dat Kant zus-en-zo beweert moet je heel precies verwijzen naar de plek waar hij die bewering doet. Bovendien is het van belang dat je lezer weet welke editie van Kants werken je gebruikt; hij of zij wil indien nodig de editie in handen kunnen krijgen waarnaar jij verwijst. Goede verwijzingen en bibliografieën zitten complexer in elkaar dan je op het eerste gezicht wellicht denkt. Lees hierover het door Piet Steenbakkers geschreven hoofdstuk 3 van deze reader: ‘Verantwoording over bronnen’.

2.5 AANWIJZINGEN VOOR DE OPMAAK

Het is belangrijk dat je je paper opmaakt in een tekstverwerkingsprogramma waarmee je goed kunt omgaan. Er wordt niet van je verwacht dat je in een standaardformaat werkt. Maar er wordt wel van je verwacht dat je geschreven werkstuk goed leesbaar is en op zodanige wijze is opgemaakt dat de docent gemakkelijk aantekeningen kan maken in je werkstuk (vermijd

absoluut een kleine regelafstand!). Gebruik je gezonde verstand en oriënteer je op de aanbevelingen uit het volgende schema.

- Lettertype: vermijd onleesbare en 'grappige' lettertypen!
- Regelafstand ruim, bijvoorbeeld 1,5 of 2
- Geheel getypt, geen handgeschreven delen
- Marge standaard (tussen de 2 en de 4 cm)

Let op: je docent kan eigen eisen stellen aan de opmaak van het paper, geef daaraan altijd gehoor!

Schema 4: *Aanwijzingen voor de opmaak van een geschreven werkstuk*

2.6 CHECKLIST GESCHREVEN WERK

Op deze aspecten wordt je paper beoordeeld. Zorg dus dat ze op orde zijn alvorens je een werkstuk inlevert. Voor schrijfoefeningen en essays gelden andere criteria, vraag er indien nodig naar bij je docent.

Structuur:

- Titel
- Inleiding
- Middenstuk of ‘body’ van de tekst
- Conclusie
- Bronvermelding en referenties volgens etiquette (zie hoofdstuk 3)
- Literatuurlijst volgens etiquette (zie hoofdstuk 3)

Inleiding:

- Vraagstelling en corresponderende doelstelling zijn beargumenteerd en helder geformuleerd
- Structuuraanduiding en onderzoeksstrategie zijn kort beargumenteerd en helder geformuleerd.
- De probleemstelling is voldoende ingeperkt; ze is behandelbaar in de beschikbare tijd en het beschikbare aantal woorden
- De probleemstelling is relevant in het licht van de cursusdoeleinden en – in papers op gevorderd niveau – de stand van de discussie op het vakgebied (‘status quaestionis’)

Middenstuk:

- Helder
- Consistent
- Coherent
- Systematisch opgebouwd
- Enkel toegespitst op de vraag- en doelstelling (geen irrelevante zijpaden)
- Beweringen worden ondersteund door argumenten
- Eerlijke weergave van posities en problemen uit literatuur
- Eerlijke verwijzingen naar en overzichten van bronnen

Conclusie:

- Expliciet teruggrijpen op oorspronkelijke vraag- en doelstelling
- Er worden geen zaken aangesproken die niet in middenstuk zijn besproken
- Indien doelstelling niet is gehaald: welke vragen en onderwerpen zijn om welke redenen onbeantwoord of onbehandeld gebleven (en vragen om vervolgonderzoek)

Bronvermelding en literatuuroverzicht:

- Presentatie, voetnoten en verwijzingen volgens academische etiquette (zie hoofdstuk 3)

Creativiteit (zie sectie 1.3 van dit hoofdstuk):

- Zelfstandige omgang met de stof

- Oorspronkelijkheid in ordenen en weergeven van literatuur
- Ontwikkelen van eigen argumentatie
- Verwerken van additionele bronnen

Taalgebruik en spelling:

In deze reader gaan we hier niet op in, maar aan een academische opleiding wordt je geacht correct taalgebruik te gebruiken. Let op je d/t's, gebruik hele zinnen, houd het verschil tussen gesproken en geschreven taal in het oog. Mocht je in het Engels of een andere moderne taal willen schrijven, dan is dit vaak mogelijk. Neem daarover contact op met je docent. Je bent zelf verantwoordelijk voor te nemen maatregelen inzake talige correcties etc.

Bedenk dat het docenten vrij staat puntaftrek te bezigen voor al te slordig geschreven werkstukken, of ze zelfs niet te accepteren. Ook hier geldt dat het niet alleen van belang is wát je zegt, maar ook hów je iets zegt.

Schema 5: *Checklist schrijven*

3: VERANTWOORDING OVER BRONNEN

Door Piet Steenbakkers

3.1 ACADEMISCHE INTEGRITEIT. Het correct vermelden en zorgvuldig citeren van bronnen is een vaardigheid die je als academicus geacht wordt te beheersen. De universiteit leidt op voor beroepen waarin men rapporten, artikelen en andere publicaties moet kunnen produceren, met solide verantwoording van de gebruikte bronnen. Behalve een technische, ambachtelijke kant zit aan deze vaardigheid ook nog een belangrijk moreel aspect. Door een transparante presentatie van de bronnen die je hebt benut, en van wat je daar precies aan hebt ontleend, maak je ook duidelijk wat jouw eigen bijdrage en die van anderen is aan het onderzoek. Dat is een zaak van academische integriteit. Het niet duidelijk verantwoorden van hetgeen je aan anderen hebt ontleend kan de suggestie wekken dat de gepresenteerde inzichten voor jouw rekening komen. Opzettelijk andermans werk presenteren als dat van jezelf is *plagiat* – een ernstige vorm van fraude, die bij ontdekking tot zware sancties van de examencommissie kan leiden. Uitsluiting van de opleiding is de zwaarste sanctie. Met name door Internet wordt het steeds gemakkelijker informatie binnen te halen, en het is soms verleidelijk die zonder aanduiding van de herkomst in een paper op te nemen. Vermijd echter elke schijn van fraude door *altijd open en duidelijk* te zijn over je bronnen. Verderop in dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe je bronnen van het Internet citeert en in je verantwoording van bronnen opneemt.

3.2 TITELBESCHRIJVEN. Een titelbeschrijving is een formele beschrijving van een publicatie, zoals je die tegenkomt in bibliotheekcatalogi, en in de noten en literatuurlijst van een wetenschappelijke tekst (publicatie, paper of scriptie). De eerste grondwet voor titelbeschrijving is: altijd *alleen* titels opnemen die je zelf in handen hebt gehad ('autopsie').

De precieze vormgeving van een titelbeschrijving wordt door verschillende factoren bepaald. De belangrijkste daarvan is de gekozen *stijl*. In het wetenschappelijk bedrijf zijn verschillende stijlen (conventies) in gebruik, afhankelijk van taal of land, van wetenschapsgebied en van het tijdschrift of de reeks waarin de publicatie verschijnt. Voor filosofie bestaat geen algemeen aanvaarde norm. Filosofen kunnen bij hun stijl van titelbeschrijven de conventies van andere wetenschapsgebieden volgen: letteren, sociale wetenschappen, wiskunde, natuurwetenschappen. Ook binnen die wetenschappen is veel variatie; een filologische studie hanteert andere conventies dan een linguïstische. In dit stuk is niet voor een bepaalde, verplichte stijl gekozen, maar wordt veeleer gepoogd te laten zien welke informatie in ieder geval moet worden opgenomen, met tips over efficiënte manieren om dat te doen. Zie voor verschillende stijlen bijvoorbeeld de site 'Karla's Guide to Citation Style Guides', <http://bailiwick.lib.uiowa.edu/journalism/cite.html> ('access date' (zie 3.2.3) 5 augustus 2005). Let bij het lezen van wetenschappelijke literatuur goed op hoe titelbeschrijvingen daarin worden behandeld, en kies aan de hand daarvan een eigen stijl.

De vormgeving van een titelbeschrijving wordt ook bepaald door het doel. Informatie die je opneemt in een (voet)noot wordt anders gepresenteerd dan in een literatuurlijst. In de onderstaande instructies wordt eerst uiteengezet hoe de presentatie in een literatuurlijst eruit ziet; aan de opname in (voet)noten wordt daarna afzonderlijk aandacht besteed.

3.2.1 ZELFSTANDIGE PUBLICATIES. Titelbeschrijvingen van zelfstandige publicaties (in het algemeen = boeken) zijn opgebouwd uit een aantal vaste elementen ('velden'). De gegevens worden ontleend aan de *titelpagina* (en de keerzijde daarvan); *niet* aan het omslag. Hieronder worden drie verplicht te vermelden velden toegelicht: auteur, titel (inclusief ondertitel), impressum; en vervolgens twee speciale, facultatieve velden: collatie en annotatie. De verschillende velden worden in de titelbeschrijving van elkaar gescheiden door punten.

- 1 *Auteur*. Daarvan wordt de achternaam opgenomen en verder naar keuze voorletters of voornaam. Eventuele verdere informatie, zoals titulatuur, wordt weggelaten. Indien de titelbeschrijving wordt gemaakt voor een alfabetische lijst, dan is de volgorde: achternaam voorop, vervolgens (na een komma) voornaam/-letters en eventuele voorvoegsels.
  - 1a Bij meer dan één auteur: indien twee of drie, dan allen noemen; bij meer dan drie kan worden volstaan met alleen de eerste, gevolgd door 'e.a.' of 'et al.' In alfabetische lijsten wordt alleen de eerste achternaam voor de voornaam/-letters gezet; bij de tweede en derde blijft de volgorde normaal – omkering is niet functioneel voor de alfabetisering. (Er zijn overigens wel stijlen waarin men wel bij alle namen de achternaam voorop zet.)
  - 1b Als er veel auteurs zijn, en de publicatie is verzorgd door een redacteur (editor, Herausgeber), dan wordt die in het auteursveld gezet, met een toevoeging als 'ed.' of 'red.'
- 2 *Titel en ondertitel*. Van een zelfstandige publicatie worden de titel en ondertitel *gecursiveerd* (of in handschrift of typoscript: onderstreept). Tussen titel en ondertitel komt een dubbele punt (en dat geldt ook als er meer dan één ondertitel is). De titel en ondertitel worden ontleend aan de titelpagina, en reproduceren de letterlijke formulering daarvan. Typografische bijzonderheden (hoofdletters etc.) worden niet overgenomen.

2a Het titelveld bevat naast de titel en ondertitel nog andere informatie, als die relevant is, namelijk over vertaling, redactie of uitgave. In dat geval volgt na de gecursiveerde titel + ondertitel een komma, en daarna – niet gecursiveerd – informatie over een of meer van de volgende zaken:

- ‘vertaald door...’
- ‘onder redactie van...’, ‘bewerkt door...’ e.d. (tenzij er geen auteur is, dan wordt de redacteur bij het element auteur opgevoerd en hier niet meer genoemd)
- als er sprake is van een (gewijzigde) herdruk of heruitgave: ‘herdruk’ of ‘2e druk’, dan wel ‘heruitgave’ of ‘2e uitgave’ (of ‘3e...’ enzovoort); eerste druk wordt in principe niet vermeld.

NB: men is hier tamelijk vrij in de formuleringen en kan in dit onderdeel ook direct begrijpelijke afkortingen gebruiken; anders dan bij de gegevens van de titel hoeft men hier niet strikt de formuleringen van de titelpagina over te nemen.

3 *Impressum en jaartal*. Het impressum omvat de plaats van uitgave en de naam van de uitgever (in korte vorm, dus met weglating van allerlei voorletters en bedrijfsaanduidingen). Daarna volgt het jaartal van publicatie (van het boek dat men in handen heeft, dus niet van een eerste uitgave of zoiets). Opmaak: tussen plaats en naam een dubbele punt, dan voor het jaartal een komma. Overigens vindt men ook vaak titelbeschrijvingen waarin van het impressum alleen de plaats en het jaar van uitgave worden vermeld; dit was de gangbare stijl in het recente verleden, en wordt (vooral in Engeland en Duitsland) nog altijd toegepast. Het is echter sterk aan te bevelen ook de uitgeversnaam te vermelden.

Deze eerste drie velden – auteur, titel, impressum – zijn voor elke titelbeschrijving vereist. Daarnaast kan men nog twee andere elementen toevoegen:

- 4 *Collatie*. In dit veld kunnen relevante aspecten van het fysieke uiterlijk van een boek worden beschreven. Voor een titelbeschrijving in een literatuurlijst wordt dit veld alleen benut om het aantal delen te noemen van een meerdelig werk. (Bibliotheekcatalogi, bibliografieën e.d. nemen hierin ook nog het formaat en het aantal pagina's op.)
- 5 *Annotatie*. Een restantenrubriek, waarin verschillende typen informatie kunnen komen. Ook hiervoor geldt dat dit element in een literatuurlijst maar spaarzaam voorkomt. Voorbeelden van de informatie waar het om kan gaan:
- indien bij de titel is aangegeven dat het een vertaling is, kan hier eventueel de oorspronkelijke titel worden vermeld;
  - indien relevant kan hier de oorspronkelijke verschijningsdatum worden vermeld (bijv. eerste druk, of, bij vertaling, jaar van oorspronkelijke publicatie);
  - als het boek is verschenen in een reeks kan de naam van de reeks (en ook het nummer in de reeks) in de annotatie worden opgenomen.
- Annotatie wordt veelal tussen haakjes achteraan opgenomen. De titel van een reeks wordt niet gecursiveerd; ook wordt geen melding gemaakt van de redacteur(en) van de reeks.

Enige voorbeelden:

Dijksterhuis, E.J. *De mechanisering van het wereldbeeld*. Zesde druk. Amsterdam : Meulenhoff, 1989. (Eerste druk 1950)

Kraye, Jill (ed.). *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. (Oorspr. uitg. 1996)

Noonan, Harold W. *Hume on Knowledge*. London : Routledge, 1999. (Routledge Philosophy Guidebooks)

Pico della Mirandola, Giovanni. *De hominis dignitate / Über die Würde des Menschen*. Lateinisch / Deutsch. Übers. N. Baumgarten, Hrsg. A. Buck. Hamburg : Meiner, 1990. (Philosophische Bibliothek ; Bd. 427)

Toelichting:

- Consequentie is niet altijd haalbaar. Hierboven zijn de gegevens overgenomen van de titelpagina's, met als gevolg dat bij de auteur van de eerste titel alleen voorletters staan, en elders de voornamen. Wie dat lelijk vindt, kan besluiten overal alleen voorletters te gebruiken.
- Er zitten marges in wat je wel en niet opneemt. Hier is gekozen voor een weergave van de auteursnamen met voornamen, en beknoptere vermelding van vertaler/redacteur (in het geval van Pico). De informatie over herdruk en oorspronkelijke uitgave is tamelijk uitvoerig; dat kan veel korter (bijvoorbeeld ¹1950, ¹1996); het kan zelfs helemaal achterwege blijven. Ook is men vrij in het toepassen van (direct begrijpelijke) afkortingen, zoals hierboven bij 'Oorspr. uitg.', 'Übers.' en 'Hrsg.' Een dergelijke afkorting zou eveneens mogelijk zijn bij University Press (= 'UP').
- Per stijl zijn er verschillen in allerlei details, onder meer in het gebruik van hoofdletters (bij Engelse titels veelal alle betekenisvolle woorden met een hoofdletter), interpunctie (gebruik van komma's, punten, dubbele punten, spaties), het al of niet vermelden van de naam van de uitgever (naast de altijd verplichte plaats en jaar van uitgave).

- De publicatiejaartallen staan nu in het impressum. Kies je echter in het paper voor een verwijzingensysteem van auteursnaam + publicatiejaartal, dan is de beste volgorde dat het jaartal direct achter de auteursnaam wordt geplaatst, aldus:

Dijksterhuis, E.J. 1989. *De mechanisering van het wereldbeeld*. Zesde druk. Amsterdam : Meulenhoff. (Eerste druk 1950)

Kraye, Jill (ed.). 1998. *The Cambridge companion to Renaissance humanism*. Cambridge : Cambridge University Press. (Oorspr. uitg. 1996)

Bij meer titels van één auteur krijg je zo een overzichtelijke chronologische volgorde.

3.2.2 NIET-ZELFSTANDIGE PUBLICATIES.

Titelbeschrijvingen van niet-zelfstandige publicaties (in het algemeen = artikelen in verzamelbundels, naslagwerken of tijdschriften) zijn ook opgebouwd uit een aantal vaste elementen.

- 1 *Auteur*. Hetzelfde als bij zelfstandige publicaties.
- 2 *Titel en ondertitel*. Dit veld wijkt sterk af van de behandeling bij zelfstandige publicaties: bij artikelen worden titel en ondertitel tussen *aanhalingstekens* gezet (enkel of dubbel, naar believen). Bij onzelfstandige publicaties zal doorgaans niets aan de titel/ondertitel worden toegevoegd (zoals druk, redactie); eventueel wel vertaler.
- 3 *'Vindplaats.'* Een heel eigen veld voor artikelen: een beknopte maar adequate beschrijving van de zelfstandige publicatie waarin het artikel is opgenomen. Die zelfstandige publicatie is meestal ofwel een verzamelwerk, ofwel

een tijdschrift. Bij een *verzamelwerk* wordt de vindplaats als volgt beschreven: redacteur, titel (cursief), impressum en jaartal (tussen haakjes), aanduiding van de pagina's (desgewenst voorafgegaan door 'p.' of 'pp.'). Bijvoorbeeld:

Gabbey, Alan. 'Spinoza's Natural Science and Methodology,' in Don Garrett (ed.), *The Cambridge Companion to Spinoza* (Cambridge/New York : Cambridge UP, 1996), pp. 142–191.

Of, met het jaartal bij de auteursnaam:

Gabbey, Alan. 1996. 'Spinoza's Natural Science and Methodology,' in Don Garrett (ed.), *The Cambridge Companion to Spinoza* (Cambridge/New York : Cambridge UP), pp. 142–191.

Bij publicaties in een *tijdschrift* wordt geen redacteur van het tijdschrift genoemd, alleen de titel van het tijdschrift; voorts wordt geen impressum vermeld, alleen jaargang en jaartal. Het is doorgaans niet nodig ook nog het nummer van de aflevering te noemen: bij wetenschappelijke tijdschriften loopt de paginering meestal een hele jaargang door. Voorbeeld (waarbij '8' de jaargang is):

Walmsley, Jonathan. 'The Development of Lockean Abstraction,' in *British Journal for the History of Philosophy* 8 (2000), 395–418.

Of: Walmsley, Jonathan. 2000. 'The Development of Lockean Abstraction,' in *British Journal for the History of Philosophy* 8, 395–418.

Ook hier zijn weer verschillen per stijl. Vrij gangbaar is het om de jaargang vet te zetten.

3.2.3 INTERNETBRONNEN. Internet wordt een steeds belangrijker bron van informatie. Gezien het dynamische en vluchtige karakter ervan – sites kunnen verdwijnen, van plaats/adres veranderen, of inhoudelijk worden gewijzigd – vraagt het beschrijven van Internetbronnen een speciale aanpak. Het is lang niet altijd mogelijk de auteur van een tekst, of zelfs de titel ervan te achterhalen. Wel kan en moet men altijd vermelden: de *URL* (Uniform Resource Locator, Internetadres) en de *datum* waarop men deze heeft bezocht ('access date') – dat laatste is essentieel, omdat dezelfde site morgen anders kan zijn of zelfs kan zijn verdwenen. Goede sites gaan er steeds meer toe over om precieze aanwijzingen te geven over de manier waarop men de bron kan citeren. Zie voor meer informatie: <http://www.bedfordstmartins.com/online/citex.html> ('ONLINE! Citation Styles', bij totstandkoming van deze reader voor het laatst geraadpleegd op 5 augustus 2005).

3.2.4 NOTEN. In het vorenstaande zagen we hoe een titelbeschrijving zich gedraagt in een alfabetische bronnenlijst. Het 'format' is anders indien de titel wordt gepresenteerd in een noot (voetnoot of eindnoot). De principiële verschillen zijn:

1. de titel hoeft niet te worden gealfabetiseerd, en het heeft dus geen zin om de achternaam voorop te zetten;
2. ook is de alternatieve plaatsing van het jaartal na de auteur niet aan de orde (dat wordt alleen toegepast om naar een literatuurlijst te verwijzen);
3. in een noot vormt de titelbeschrijving vaak onderdeel van een lopende tekst (voorafgegaan door bijvoorbeeld 'Zie ook...', en gevolgd door een precieze pagina-verwijzing). De interpunctie wordt daarbij aangepast. Concreet betekent dit dat de gehele titelbeschrijving wordt geredigeerd als betrof het een grammaticale volzin of reeks van volzinnen. Een noot

begint dus altijd met een hoofdletter, en eindigt altijd met een punt (of uitroepteken, of vraagteken). Binnen de titelbeschrijving worden de velden niet van elkaar gescheiden door punten. Bovenstaande voorbeelden omgezet naar noten-‘format’:

1. E.J.Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld* (Amsterdam: Meulenhoff, ⁶1989, ¹1950).
2. Alan Gabbey, ‘Spinoza’s Natural Science and Methodology,’ in Don Garrett (ed.), *The Cambridge Companion to Spinoza* (Cambridge/New York: Cambridge UP, 1996), pp. 142–191.
3. Jill Kraye (ed.), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (Cambridge: Cambridge UP, ^r1998, ¹1996).
4. Harold W. Noonan, *Hume on Knowledge* (London: Routledge, 1999).
5. Giovanni Pico della Mirandola, *De hominis dignitate / Über die Würde des Menschen*, Übers. N. Baumgarten, Hrsg. A. Buck (Hamburg: Meiner, 1990).
6. Jonathan Walmsley, ‘The Development of Lockean Abstraction,’ in *British Journal for the History of Philosophy* 8 (2000), 395–418.

Zou men de informatie in een lopende zin willen presenteren, dan kan dat als volgt:

1. Zie hiervoor ook E.J.Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld* (Amsterdam: Meulenhoff, ⁶1989, ¹1950), speciaal §§ 153–62, pp. 419–24.

2. Spinoza's *Principia* is 'frustratingly incomplete', zo beweert Alan Gabbey, 'Spinoza's Natural Science and Methodology,' in Don Garrett (ed.), *The Cambridge companion to Spinoza* (Cambridge/New York: Cambridge UP, 1996), pp. 142–191; citaat p. 155.

3.3 CITEREN.

Citeren (letterlijk 'aanhalen') van een bron houdt in dat men het woord tijdelijk afstaat aan een ander. De bewoordingen van de bron dienen te worden gerespecteerd en met de grootste precisie gehandhaafd. Omdat je echter de bron aanhaalt binnen een eigen tekst, zijn er vaak kleine aanpassingen nodig. Daarvoor zijn regels te geven; de lezer kan daaraan tevens onmiddellijk zien *of* er in het citaat is ingegrepen, en *hoe*. De basisregels zijn betrekkelijk eenvoudig: die worden hieronder behandeld onder het kopje 'elementair citeren'. Toch zijn er nog aardig wat complicaties mogelijk; enkele daarvan komen aan bod in 'citeren voor gevorderden'.

3.3.1 ELEMENTAIR CITEREN

1 Citeer altijd uitsluitend en alleen uit de bron die je voor je hebt. Wanneer die iemand anders citeert, dan geef je dat aan; dat kan als volgt:

... 'hypothesen verzijn ik niet' zei Newton in zijn *Principia*, geciteerd in E.J. Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld*, 6e dr. (Amsterdam: Meulenhoff, 1989), p. 527.

- 2 Respecteer de spelling (inclusief hoofdletters) en interpunctie van het origineel.
- 3 De typografische opmaak wordt niet gekopieerd. Als in de geciteerde tekst van lettertype wordt gewisseld, of gebruik wordt gemaakt van klein kapitalen of iets dergelijks, wordt dat in het citaat niet overgenomen. Je beperkt dat tot de opmaakvarianten die je zelf ook gebruikt, d.w.z. doorgaans romein ('rechttop') en *cursief* ('schuin').
- 4 Nootcijfers of korte literatuurverwijzingen worden niet tot de eigenlijke tekst gerekend en dus ook niet meegeciteerd (net zo min trouwens als kopregels, paginacijfers, regelnummers). Als de lezer een nootcijfer aantreft, zal hij/zij ervan uitgaan dat die (en de bijbehorende noot) stamt van degene die citeert.
- 5 Alle wijzigingen die je in de geciteerde tekst aanbrengt worden duidelijk aangeduid:
  - *weglatingen* worden gemarkeerd door drie puntjes, liefst tussen vierkante haken [...];
  - *aanvullingen* worden [aldus] tussen vierkante haken gezet;
  - *correcties* worden ook tussen vierkante haken gezet en vaak ook nog van de initialen van de citeerder voorzien, bijvoorbeeld: 'hij word[t]' of 'hij word [wordt, PS]';
  - aanbrenge van *nadruk* m.b.v. cursivering wordt verantwoord: 'hypothesen *verzin* ik niet [mijn cursivering, PS]'.
Grijp alleen in als het echt noodzakelijk is, en dan nog: blijf altijd fair tegenover de bron.
- 6 Korte citaten (tot zo'n 4 of 5 regels) worden tussen aanhalingstekens in je eigen tekst opgenomen; langere citaten worden doorgaans apart gezet door een witregel ervoor en erna (een zogenaamd *blokcitaat*, of *block quotation*), vaak ook nog door inspringen en een kleinere letter.

- 7 Voor het gebruik van aanhalingstekens gelden traditionele verschillen tussen talen en landen. In Nederland is nu (net als in Engeland) gangbaar: enkele, hoge aanhalingstekens ('inverted commas'), maar ook dubbele " " worden wel gebruikt (net als in de VS). Als je voor enkele kiest en er zijn nieuwe aanhalingstekens binnen het citaat nodig, dan gebruik je daarvoor automatisch dubbele, daarbinnen weer enkele, enzovoort. Begin je met dubbele, dan wordt een citaat binnen een citaat tussen dubbele aanhalingstekens geplaatst, enzovoort.
- 8 Als je een zin niet helemaal volledig citeert tot en met de punt, kun je die onvolledigheid op verschillende manieren te kennen geven:
- een weglatingsteken [...], gevolgd door punt en aanhalingstekens sluiten;
  - de punt niet meeciteren, dus buiten het aanhalingsteken plaatsen. (Dat is hierboven gebeurd bij het Newton-citaat.)

3.3.2 CITEREN VOOR GEVORDERDEN

- 9 Als je iets citeert in een taal die geen Latijns schrift heeft (Grieks, Russisch) zijn aanhalingstekens niet nodig en zelfs verwarrend en dus onwenselijk.
- 10 (In aanvulling op punt 2:) Zelfs als er een evidente fout staat neem je die over, eventueel onder toevoeging van het woordje '(sic)' (tussen haakjes, zonder uitroepeteken), om aan te geven: ik vergis me niet, 'zò (staat het er)'.
- 11 (In aanvulling op punt 3:) Andere methoden om nadruk te leggen (spatiëren, onderstrepen etc.) kunnen in het citaat uniform worden weergegeven als cursief.

- 12 Afwijkende typografische tekens (bijvoorbeeld aanhalingstekens: « » „ ” etc.) worden vertaald in je eigen stelsel (bijvoorbeeld enkele of dubbele aanhalingstekens). Puur typografische varianten (bijv. lange s naast korte s, of ligaturen = letterverbindingen, zoals æ) worden genegeerd.
- 13 Alinea-overgangen (in lange citaten) worden overgenomen. Bij een blok citaat (en dat zal bij langere citaten altijd het geval zijn) ga je dan naar een nieuwe regel en springt daar in.
- 14 Als je een citaat aanhaalt in een vreemde taal, en je wilt er een vertaling bij leveren, kan die vertaling in een voetnoot; het alternatief is: de vertaling in de tekst en de oorspronkelijke taal in de noot.
- 15 Als de bron in een vreemde taal is gesteld en je neemt die niet letterlijk zo over, maar biedt alleen een eigen vertaling, dan is er in strikte zin geen sprake van een citaat maar van een parafrase. Deze praktijk is tamelijk gangbaar in leerboeken en populaire uiteenzettingen, maar verdient in wetenschappelijke publicaties in principe geen navolging; althans niet voor enigszins gangbare talen. Voor een praktische werkwijze die kool en geit spaart, zie punt 14 hierboven.
- 16 Het is raadzaam op plaatsen waar verwarring zou kunnen ontstaan over de herkomst van bepaalde bijzonderheden – komt dit voor rekening van de geciteerde of van de citerende auteur? – een toelichting te geven. Dat speelt bijvoorbeeld als in de geciteerde tekst vierkante haken [ ] voorkomen, of een weglatingsteken (drie puntjes: ...): die zullen door de lezer in principe aan de citerende worden toegeschreven; of als in de geciteerde tekst een cursivering of iets vergelijkbaars staat, waarvan de lezer zou kunnen denken dat die door de citerende is aangebracht. In deze en

soortgelijke gevallen kun je maar beter zo expliciet mogelijk zijn, en na het citaat een kwalificatie opnemen als '(vierkante haken / weglating/ cursivering in het origineel)'.

4: HET REFERAAT

4.1 FILOSOFIE MONDELING PRESENTEREN. Tijdens je studie filosofie zul je regelmatig gevraagd worden tijdens een werkcollege een referaat te houden. In letterlijke betekenis staat ‘referaat’ voor een voordracht ter inleiding en voorbereiding van een discussie. Het is een mondeling betoog: een korte presentatie van een artikel, een idee of bijvoorbeeld een afstudeerscriptie. Bij het voorbereiden en houden van een sterk, overtuigend en prikkelend mondeling betoog is een aantal punten erg belangrijk. Je wil als spreker duidelijk overbrengen wat je bedoelt en in inhoudelijk opzicht consistent en overtuigend zijn. Voor het succes van een presentatie zijn vorm, structuur en inhoud bijzonder belangrijk. Daarnaast is het doel van de presentatie niet om de toehoorders monddood te maken, maar juist om ze te prikkelen!

een referaat is een korte en zelfstandige mondelinge voordracht over een bepaald onderwerp. Het voorlezen van een samenvatting kan onderdeel zijn van een referaat, maar is nooit het hele referaat

Het spreken voor een groep zal niet voor iedereen even vertrouwd en gemakkelijk zijn. Behalve het gegeven dat je jezelf ten overstaan van je medestudenten moet uitspreken over een filosofisch inhoudelijk onderwerp – wat met recht moeilijk genoemd mag worden - sta je ook gedurende korte tijd letterlijk in het middelpunt van de belangstelling. Wanneer alle ogen op je zijn gericht, kan het soms moeilijk zijn om je gedachten bij de inhoud te houden. Het houden van een mondeling referaat is daarom zowel een inhoudelijke oefening als een methode om met meer zelfvertrouwen bij publieke gelegenheden het woord te nemen.

4.2 VERWACHTINGEN AAN HET REFERAAT

In verschillende werkgroepen van je studie zullen teksten aan de hand van een referaat worden ingeleid. De precieze eisen qua duur, inhoud en beoordeling die aan het referaat gesteld worden, kunnen per cursusniveau en per docent verschillen en dienen vooraf bekend te zijn. Zo zullen sommige docenten van je vragen dat je een uitgeschreven versie van je referaat inlevert, terwijl anderen er juist op zullen staan enkel en alleen de mondelinge presentatie te beoordelen. Voor beide mogelijkheden zijn goede didactische redenen aan te voeren. Zorg dat je goed op de hoogte bent van de verwachtingen die een docent aan je stelt.

In de regel duurt een referaat in de verplichte cursussen 5 à 15 minuten. Het dient ter verduidelijking van de tekst, ter inleiding van de discussie en natuurlijk ter toetsing van de student. Het is in het licht van al deze taken van het referaat onvoldoende om puur en alleen de besproken tekst(en) samen te vatten en mondeling te presenteren. Er wordt van je verwacht dat je naast een korte samenvatting bepaalde vragen over de tekst formuleert die je voor wilt leggen aan je

een referaat is kort en bondig: kies
de insteek dus zorgvuldig en vooraf

publiek. Dat kunnen zowel begrips- als discussievragen zijn, vragen die zich op historische aspecten van de tekst concentreren of meer systematische. In een mondelinge presentatie is eigenlijk alles mogelijk wat in een paper kan worden

gedaan, met dien verstande dat je minder ruimte hebt om een punt te maken: een pakkend geschreven tekst kan in principe vele honderden pagina's beslaan; een gesproken presentatie kan dat niet om het simpele feit dat geen luisteraar dat zal accepteren. Zoek heel expliciet naar een voor een gesproken presentatie geschikte vorm, die je in de gelegenheid stelt kort en puntig een aantal vragen ten aanzien van de besproken stof te agenderen voor verdere bespreking.

4.3 HET HOUDEN VAN EEN REFERAAT

Je mag er bij je referaat vanuit gaan dat je publiek over een zekere achtergrondkennis beschikt, namelijk dat ze de tekst gelezen hebben. Dat betekent direct dat je geen letterlijke weergave of samenvatting van de tekst hoeft te geven. Het is wel heel belangrijk dat je de tekst inleidt en kort de opbouw en argumentatie ervan bespreekt met speciale aandacht voor sterktes en knelpunten. Je besluit het referaat met zorgvuldig voorbereide begrips- en/of discussievragen die de kwaliteit van de tekstanalyse in de werkgroep ten goede kunnen komen. Als je problemen ondervindt bij het begrijpen van de tekst is het aan te bevelen dit tot een structurerend element in je presentatie te maken. Je kunt je eigen interpretatiemoeilijkheden dan gebruiken om een vraagstelling te formuleren: “waarom schrijft de auteur a als hij vervolgens b bedoelt? Hoe volgt c uit a en b?” etc. Laat je niet afschrikken door het gegeven dat Rousseau Rousseau is en jij een beginnende filosofiestudent; ook Rousseau – of willekeurig welke andere filosoof – had z’n zwakke momenten. Als je iets niet snapt in het werk van een bekende filosoof ligt dat niet *per se* aan jou.

Wie zijn of haar worsteling met of plezier aan een bepaalde tekst door een eigen verwerking van de stof aanschouwelijk kan maken, houdt meestal een goed referaat. Welke vorm je ook kiest: om het voor je publiek gemakkelijk te maken, dien je de belangrijkste bevindingen bij wijze van conclusie ter afsluiting van je betoog kort te herhalen.

4.3.1 DE VOORBEREIDING. Bij het voorbereiden van je referaat is het allereerst van belang dat je de te bespreken tekst kritisch en grondig leest. Vervolgens geef je de tekst kort en schematisch weer -- maak hierbij gebruik van het schema ter analyse van de argumentatiestructuur zoals weergegeven in hoofdstuk 1 (schema 2, sectie 1.3.) Het verdient aanbeveling dat je dit schema kort en duidelijk houdt. Geef de belangrijkste punten in de juiste volgorde weer op één A4-tje. Noteer de naam

van de auteur, de titel van het artikel, plaats, uitgever en jaar van publicatie. Geef een korte beschrijving van de auteur en plaats de tekst in een context (over welk onderwerp gaat de tekst, behoort de auteur tot een bepaalde stroming? etc.) Daarna ga je over op een korte weergave van de argumentatielijn van de besproken tekst(en). Houd hierbij in je achterhoofd dat *jij* het referaat houdt: jij bent de spreker en jij doet een voorstel over wat er aan deze tekst interessant, belangrijk of problematisch moet worden gevonden. Daarmee geef je wellicht een controversiële draai aan je presentatie, maar zul je zolang je aan de kwaliteitseisen binnen een academische studie beantwoordt, een goede bijdrage kunnen leveren aan de werkgroep. Maak de boel niet té controversieel: je dient je meestal aan een opdracht te houden die door de docent of werkgroep leider is opgegeven.

Het voorbereide A4-tje is in feite een korte formulering van het schema ter analyse van de argumentatiestructuur van de besproken tekst(en). Het verdient aanbeveling het als een hand-out aan je publiek uit te delen. Een hand-out (als A4-tje of als uitdraai van een PowerPoint presentatie) zal het publiek helpen de aandacht op je betoog gericht te houden en om later in de discussie je centrale theses, begrips- en discussievragen bij de hand te hebben. De hand-out is een geheugensteuntje en een overzicht van de tekst: het mag op geen enkele manier je referaat vervangen, of de aandacht ervan afleiden.

4.3.2 VOORBEELD VAN HAND-OUT. Een voorbeeld is moeilijk te geven, aangezien de vorm en inhoud ervan erg afhankelijk zijn van jouw persoonlijke betoog. Hieronder toch een poging:

1. NAAM, DATUM, CURSUS. Naam referent, datum referaat, naam cursus
2. TITELBESCHRIJVING besproken tekst(en):

Immanuel Kant, *Fundering van de metafysica van de zeden*, Nederlandse vertaling door Thomas Mertens (Amsterdam, Boom: 2002)

3. THEMA. Aanduiding precieze thema referaat (= titel):

De goede wil en de categorische imperatief in Immanuel Kants *Fundering van de metafysica van de zeden*

4. VRAAGSTELLING (op gevorderd niveau uit te breiden naar een complete probleemstelling):

De vraagstelling valt in twee delen uiteen:

1. Wat aan deze tekst moet worden begrepen alvorens we de relatie tussen de goede wil en de categorische imperatief kunnen begrijpen? (zie hieronder '5. Argumentatie').

2. Over welke begrips- en discussievragen dient de werkgroep zich in ieder geval te buigen? (zie hieronder '6. Vragen')

5. ARGUMENTATIE

Ad. 1. Ik stel voor om groter begrip van de tekst mogelijk te maken door vier vragen aan de tekst te stellen en deze middels een interpretatie van Kants tekst te beantwoorden. Ik licht de vragen en antwoorden, die hier slechts in kernwoorden zijn weergegeven, mondeling toe ('V' is vraag, 'A' is antwoord).

V1. Wat maakt een handeling moreel juist in de ogen van Kant?

A. Alleen een handeling die voortvloeit uit een goede wil is moreel juist

V2. Wat is een goede wil?

A. De goede wil is een wil die handelt *omwille* van de plicht

V3. Wat is de plicht in de ogen van Kant?

A. De plicht als wet: Categorische imperatief.

V4. Hoe verhoudt zich de categorische imperatief tot de mens als doel op zichzelf?

A. Vrijheid

A. Mens als wetgever en als onderdaan tegelijk

6. VRAGEN

Ad. 2. De volgende begrips- en discussievragen dienen mijns inziens aan de orde te komen. De redenen daarvan licht ik mondeling toe.

- Is het mogelijk om de gevolgen van een handeling geen rol te laten spelen bij de beoordeling van de morele juistheid van een handeling?
- Kan vrijheid zoals Kant die voorstelt bestaan?

7. CONCLUSIE

(Een korte gesproken herinnering van de hoofdpunten)

Schema 6: *Voorbeeld van een hand-out*

Dit format kan uiteraard ook gebruikt worden in de vorm van een power-point presentatie of het gebruik van overhead sheets. De keuze is aan jou. Kopieer de hand-out wel altijd voor alle studenten en docenten van je werkgroep.

4.3.3 UITSCHRIJVEN VAN REFERAAT? Het is vanzelfsprekend mogelijk dat je voor je presentatie wat meer houvast wenst te hebben dan alleen de hand-out. Maak dan een aantal aantekeningen over de toelichting die je in je referaat wenst te geven op de hoofdpunten zoals genoemd op de hand-out. Oriënteer je tijdens het geven van je referaat op die aantekeningen. Als je gemakkelijk ‘dichtslaat’ tijdens een presentatie, schrijf je aantekeningen dan zo uit dat je ze eventueel kunt voorlezen. Markeer belangrijke termen zo dat je ze goed kunt lezen. Als het goed gaat kun je die termen dan als kernwoorden gebruiken waarover je vrij spreekt. In de loop van je studie zal het je bij voldoende inzet steeds gemakkelijker afgaan complexe filosofische problemen voor een groep medestudenten en docenten te bespreken. Houd je daarbij vast aan het inzicht dat niemand een foutloze presentatie van je verwacht en iedereen houdt van een presentatie die weliswaar zelfverzekerd overkomt, maar toch ook wordt gekenmerkt door een besef en verwoording van een aantal punten van onzekerheid ten aanzien van de geleverde argumenten.

Soms komt het voor dat de docent een volledig uitgeschreven versie van het referaat zal verlangen. Dan dien je dat te doen. Maar realiseer je daarbij wel dat de geschreven versie niet noodzakelijk de beste versie is voor mondelinge presentatie. Een vrij gesproken referaat is veel prettiger om naar te luisteren dan een voorgelezen referaat. Informeer van tevoren bij je docent naar diens precieze verwachtingen.

4.3.4 PRESENTATIE. Behalve een goede inhoudelijke voorbereiding is voor het houden van een goed referaat nog een aantal zaken van belang. Vooral een goede presentatie is belangrijk. Probeer ontspannen en rustig aan je referaat te beginnen: je zit niet tegenover de examencommissie! Let op je tempo van spreken: niet te langzaam, maar ook niet te snel. Je publiek zal je dankbaar zijn als je uit je hoofd spreekt en niet van papier opleest, maar voorlezen kan een legitieme

oplossing zijn wanneer je dreigt de draad kwijt te raken. Verder is het prettig om naar iemand te luisteren die geen kauwgom kauwt of met de handen in de zakken staat, maar dat spreekt voor zich.

4.4 CHECKLIST REFERAAT

Op deze aspecten wordt je referaat beoordeeld. Zorg dus dat ze op orde zijn alvorens je in de werkgroep optreedt. De criteria zijn niet zo precies vastgelegd als voor geschreven werk. Een van de redenen hiervan is dat de interactie tussen de referent, de docent, en het verdere publiek tijdens de presentatie een dynamische zal zijn. Dit kan resulteren in veranderingen aan het referaat terwijl het gegeven wordt. De beoordeling daarvan is niet geheel in termen van een set van criteria te geven.

1. Het referaat gaat vergezeld van een op een hand-out (waar nodig ook op een geheel uitgeschreven referaat) ingeleverde duidelijke TITELBESCHRIJVING van de besproken tekst(en), NAAM en STUDENTNUMMER van de referent, datum en cursusgegevens. (De docent dient de student tijdig te laten weten wat deze op papier dient in te leveren).
2. Het referaat heeft een helder THEMA, blijkend uit a) een goede titel en b) een duidelijke vraag- of probleemstelling.
3. Het thema kan in de vorm van een referaat en in het daarvoor opgegeven tijdsbestek AFDOENDE WORDEN BEHANDELD.
4. Het referaat kent een HELDERE EN OVERTUIGENDE ARGUMENTATIE.
5. Eventuele SAMENVATTINGEN van bestudeerde literatuur worden niet als doel op zich beschouwd maar spelen een rol in de zelfstandige werkwijze van de student.

6. Het referaat presenteert relevante BEGRIPS- EN DISCUSSIEVRAGEN die de kwaliteit van de werkgroep ten goede komen.
7. Het referaat wordt afgesloten met een HELDERE CONCLUSIE.
8. Het referaat geeft waar nodig BRONVERMELDING.
9. Het referaat wordt ondersteund door een goede HAND-OUT of andere heldere presentatiemiddelen.
10. Het referaat geeft aanleiding tot een GOEDE WERKGROEP.
11. De referent heeft een goede bijdrage in de op het referaat volgende DISCUSSIE.

Schema 7: *Checklist referaat*

5: VRAGEN STELLEN EN DISCUSSIËREN

5.1 EEN GOEDE VRAAG EN DISCUSSIEBIJDRAGE

Tijdens hoorcolleges, werkgroepen en bij voordrachten aan de faculteit zul je regelmatig vragen willen stellen en aan discussies willen meedoen. Wie dat goed wil doen, werkt ook hier met de vier eerder genoemde aspecten van academische vaardigheden: probleemstelling, argument, conclusie, omgang met bronnen. Stel jezelf eens de vraag welke opmerkingen, vragen en discussiebijdrages over het algemeen de grootste indruk op je maken, of waarvan je het meeste leert gedurende de hoorcolleges of de werkgroepen. Heel vaak zijn het bijdrages die trachten te verhelderen waarom het de spreker of de bestudeerde auteur nu eigenlijk gaat (probleemstelling), wat de argumenten zijn voor de door hem of haar ingenomen positie (argumentatie), en of die argumenten de conclusie wel werkelijk ondersteunen (conclusie). Tenslotte zijn er heel goede bijdrages die de omgang met bepaalde literatuur bekritisieren of aanvullen (bronnen).

Een belangrijke voorwaarde om te komen tot goede vragen en discussiebijdrages is dat je weet waarom het de gemeenschap van spreker(s) en toehoorders op het moment van jouw bijdrage gaat. De goede vragensteller en discussiedeelnemer houdt daarom het verloop van de discussie in de gaten: welke aspecten van het besproken probleem worden op dit moment bediscussieerd en welke argumenten voor welke (vermeende) conclusies door spreker en vragenstellers worden onderzocht of ontwikkeld? Realiseer je dat een vraag die op het ene moment zeer relevant kan zijn een half uur later achterhaald kan zijn, bijvoorbeeld omdat iemand anders hem al heeft gesteld of de discussie zich in een heel andere richting heeft ontwikkeld. De vraag dan in ongewijzigde vorm toch stellen is zelden productief. Houd je vinger aan de pols van de discussie en zie de discussie als een gesprek, niet als een etalage van geïsoleerde al dan niet briljante

meningen. De discussianten proberen samen een verdedigbare visie op een bepaald theoretisch vraagstuk boven tafel te krijgen. Daarbij is het vanzelfsprekend niet onbelangrijk wie in die gemeenschappelijke onderneming het voortouw neemt. Maar ook voor excellente sprekers geldt dat ze met anderen spreken en afhankelijk zijn van hun toestemming of afwijzing.

5.1.1 BEGRIPSVRAGEN EN DISCUSSIEVRAGEN. Wie in de gaten houdt dat vragen stellen en discussiëren een gemeenschappelijke dialogische onderneming is, die in ons geval in het licht staat van een theoretische vraagstelling, zal eigenlijk altijd kunnen komen tot:

- a) goede *begripsvragen*: vragen om opheldering van onduidelijk gebleven zaken, bijv. ‘Ik heb niet helemaal meegekregen wat u nu precies met uw derde argument wilt bereiken?’; ‘Heb ik het goed wanneer ik meen dat u stelt dat de zo vaak aangehaalde invloed van Rousseau op Kants praktische filosofie eigenlijk verwaarloosbaar is?’
- b) goede *discussievragen*: bijv. gesteld wanneer je onder de indruk bent van een verhaal of tekst maar verrast door een bepaalde wending of bepaald argument, ‘U stelt uw conclusie vooral middels uw derde argument te bereiken, maar is het tweede niet veel sterker, en leidt het niet tot een iets andere, maar nog overtuigender conclusie?’ – waarna deze these met redenen wordt omkleed. Maar ook wanneer iemand er willens en wetens een potje van lijkt te maken is een discussievraag op zijn plaats: ‘Het lijkt erop dat u Frege’s werk van het begin af aan willens en wetens op dusdanig eenzijdige wijze reconstrueert dat ik niet inzie waarom uw argument tegen hem serieus zou moeten worden genomen’ – waarna deze these met redenen wordt omkleed.

5.1.2 **OMKLEED JE DISCUSSIEBIJDRAGE MET REDENEN.** Bij de voorbeelden onder b) wordt benadrukt dat discussievragen met redenen dienen te worden omkleed. Dat is van groot belang omdat complexe vragen vaak niet direct worden begrepen. Als we het eerste voorbeeld van een discussievraag bekijken, wordt duidelijk waarom. Als de spreker een duidelijke voordracht heeft gehouden zullen alle aanwezigen weten wat bedoeld is met het tweede en derde argument. Maar de vraag maakt niet duidelijk waarom de vragensteller het tweede argument beter vindt dan het derde. Het is aan de vragensteller om dat te verduidelijken, niet aan de spreker om elke vraag direct te begrijpen.

Als de vragensteller vervolgens zijn of haar redenen gaat expliciteren mag dat best een minuut of twee duren. Voor de spreker is het prettig dat iemand zo goed heeft opgelet en actief meedenkt, voor de andere aanwezigen wordt juist door een discussie over de belangrijkste argumenten van de spreker nog eens extra duidelijk waar deze precies voor staat en in hoeverre dat standpunt houdbaar is. Een discussie waarin drie of vier mensen op deze wijze het woord nemen, iedereen goed luistert en met open vizier discussieert, is een uiterst waardevolle, leerzame ervaring. Na een coöperatieve discussie weten alle aanwezigen meer over de sterktes en zwaktes van de probleemstelling van de besproken voordracht of tekst, van de argumenten en de wijze waarop ze al dan niet tot een sluitende conclusie leiden.

Realiseer je dat werkcolleges en discussiedelen van hoorcolleges alleen aan dit ideaalbeeld kunnen beantwoorden wanneer voldoende mensen zich werkelijk in de stof hebben verdiept en het risico aangaan vragen te stellen en mee te discussiëren. Dat kan in het begin eng zijn. Maar als je je houdt aan de hier geschetste regels zal eenieder je bijdrage waarderen. Denk vooral niet dat je opmerking altijd even briljant moet zijn. Het is veel belangrijker dat ze de discussie vooruithelpt, voor alle aanwezigen in meer begrip resulteert. Een kleine begripsvraag over een onhelder gebleven definitie is, wanneer goed gesteld en getimed, vaak net zo belangrijk als een complexe discussievraag over de gebruikte argumenten.

5.1.3 VOEL DE DISCUSSIE AAN EN BLIJF COÖPERATIEF. Realiseer je steeds dat heel veel aankomt op het ‘aanvoelen’ van de discussie en tracht coöperatief te blijven. Coöperatie problematiserende discussiebijdrages zoals boven geschetst kunnen een belangrijke rol vervullen bij het tot de orde roepen van iemand die simpelweg te slordig werkt. Speel in dergelijke gevallen niet op de persoon maar problematiseer de werkwijze van de auteur en de inhoud van het besproken werkstuk. Blijf vooral beleefd. Je wilt weliswaar zeggen dat je de indruk hebt dat de spreker er een potje van maakt maar bedenk dat het a) mogelijk is dat jíj zelf iets niet hebt gesnapt in het beluisterde verhaal en b) dat de spreker je problematisering wel eens zou kunnen aangrijpen om er van te leren (meestal weten we immers heel goed waar onze zwakheden liggen). Al met al gaat het er ook bij dit soort heikele interventies om zo coöperatief mogelijk te blijven. Houd je in alle gevallen vast aan de stelregel dat je moet trachten de spreker te helpen bij het maken van diens punt. Dat betekent niet dat je het altijd met elkaar eens zou moeten zijn of worden, of dat je de spreker niet mag bekritisieren. Integendeel, de mooiste academische debatten zijn meestal debatten waarin intellectuele tegenstanders elkaars positie serieus aftasten, bekritisieren, op nieuwe wijze leren appreciëren, etc., zonder dat er aan het einde van het debat een klip en klare overwinnaar is aan te wijzen. Oplettendheid, intellectuele nieuwsgierigheid, kennis van zaken en enige kritische zelfkennis zijn de belangrijkste voorwaarden voor dit soort academische uitwisselingen. Een debat is geslaagd wanneer je je tegenstander hebt geholpen zijn of haar punt zo sterk mogelijk te presenteren en hij of zij jou eenzelfde dienst heeft bewezen.

5.1.4 WANNEER ZWIJGEN GEPAST IS. Val de bezoekers van colleges en voordrachten niet lastig met bijdrages die geboren zijn uit het feit dat je simpelweg niet bent voorbereid, niet hebt opgelet, niet geïnteresseerd bent, of de grenzen van

je eigen gelijk niet wilt inzien. Die ondeugden vallen docenten en medestudenten eigenlijk altijd direct op omdat ze niet alleen op een minder dan ideale werkhouding wijzen, maar ook van alles impliceren over het karakter van de vragensteller. Door het stellen van vragen en je deelname aan discussies binnen het onderwijs ontwikkel je je tot lid van de facultaire gemeenschap. Onderschat het belang daarvan niet: wie bekend staat als oplettende, nieuwsgierige, goed geïnformeerde en zelfkritische discussiant zal door docenten en medestudenten naar waarde worden geschat. Wie alleen vragen stelt en discussieert om daardoor op een goedkope manier een kennisachterstand te willen wegwerken, zal minder waardering oogsten. Bij alle werk- en prestatiedruk voor studenten en docenten houden eigenlijk alle leden van de facultaire gemeenschap van een goed filosofisch gesprek. Wie zich op dit gebied bekwaamt, zal daarvan zeker de vruchten plukken.

5.1.5 HOOFDPUNTEN

Ook een discussie kent een probleemstelling, een uitwisseling en test van argumenten en een doelstelling;
Wees ook in discussies open over eventueel gebruikte bronnen;
Lanceer je vraag of discussiebijdrage nooit in het wilde weg maar in het licht van het verloop van de discussie;
Zie de discussie als een gesprek, wees coöperatief;
Help je discussiepartner zijn of haar punt zo sterk mogelijk te maken, zelfs wanneer je hem of haar vooral bekritiseert;
Omkleed je vraag altijd met redenen, je kunt er niet vanuit gaan dat je toehoorders een complexe discussievraag zomaar <i>en detail</i> begrijpen;

Weet wanneer je genoeg hebt gezegd, discussies leiden meestal niet tot een volledige overeenstemming tussen alle deelnemers;

Stel bij voorkeur geen vragen als je niet weet waarover je spreekt, bijvoorbeeld omdat je je niet hebt voorbereid op de discussie.

Schema 8: *Hoofdpunten vragen stellen en discussiëren*

APPENDIX 1: DE BIBLIOTHEEK

Door Jan Hastrich

1. UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT. Tijdens je studie zul je dikwijls gebruik maken van de uitgebreide collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht. Wat je aan de bibliotheek kunt hebben, zul je vooral door ervaring leren. Maar het volgende vademecum zal je zeker kunnen helpen je eerste schreden te zetten richting en in deze enorme bibliotheek.

1.1. DE PAPIEREN COLLECTIES. De literatuur voor filosofen staat voor een belangrijk deel op de 6^e (boeken, naslag) en 5^e (tijdschriften) etage van het bibliotheekgebouw aan de Heidelberglaan 3 (de grote zwarte doos), samen met de literatuur voor de theologen. Voor wijsbegeerte gaat het dan om de deelcollecties *WIJSB* (wijsbegeerte), *ETH* (ethiek) en *TH-WIJ* (naslagwerken).

In andere deelcollecties - hetzij in andere leeszalen (of magazijnen) van de nieuwe UB, hetzij in andere bibliotheken van de UU (met name de Letterenbibliotheek in de binnenstad) is ook veel relevante literatuur te vinden.

1.2. DE ELECTRONISCHE COLLECTIES. Veel literatuur - vooral tijdschriftartikelen en naslagwerken - is ook of alleen in elektronische vorm via een beeldscherm te raadplegen. Net zoals de 'hard-copy' boeken en tijdschriften zijn deze elektronische versies gratis: de faculteit en de bibliotheek betalen de kosten (licenties). Studenten en medewerkers kunnen

daar dan gratis gebruik van maken mits ze toegang hebben vanaf een universitaire PC of - bijvoorbeeld van huis uit - via *Solis*.

1.3. LOCALISEREN VAN PAPIEREN PUBLICATIES. Om uit te vinden of de UBU (de gezamenlijke bibliotheken van de UU) een bepaalde papieren publicatie bezit, moet in de catalogus gezocht worden. Die catalogus zelf is een elektronisch bestand dat via internet voor iedereen overal vrij toegankelijk is. Kies op de UBU-homepage: <http://www.library.uu.nl> > 'De Collectie' en vervolgens 'Catalogus UBU'. Bij de bibliotheekbalies is een folder te krijgen die uitlegt hoe zoeken/aanvragen/lenen in z'n werk gaat.

NB: Artikelen uit tijdschriften zijn niet rechtstreeks te vinden: zoek de tijdschrifttitel en kijk of de benodigde jaargang/aflevering er is.

1.4. ZOEKEN VAN ELEKTRONISCHE ('full text') PUBLICATIES. Om uit te vinden of de UBU toegang biedt tot een bepaalde elektronische publicatie, kiest u op de homepage van de UBU "*Full Text UBU*". In de meeste gevallen zult u daarna kiezen voor "*Omega*" (woorden zoeken in de volledige teksten van alle elektronisch beschikbare artikelen) of voor "*Tijdschriften op titel en per vakgebied*".

2. VEEL GESTELDE VRAGEN (FAQ) OVER DE UBU

FAQ-1: Hoe weet ik of ik in de *catalogus* dan wel in *full text* moet zoeken?

De vuistregel is: zoek boeken eerst in de catalogus, maar tijdschriftartikelen eerst in Full Text. Lukt dat niet, bewandel dan de andere weg. Maar let op: via de catalogus zijn afzonderlijke artikelen niet te vinden (zie de NB bij punt 3 hierboven).

FAQ-2: Hoe weet ik *welk boek* of artikel ik moet zoeken?

De ene manier is om gebruik te maken van de literatuuropgaven van anderen (bij een artikel, in een boek, in de studiegids ...) De andere is om zelf bibliografisch onderzoek te doen, wat wil zeggen op onderwerp te zoeken in bibliografieën of andere bestanden die als zodanig gebruikt kunnen worden, zoals (grote) catalogi.

De *papieren* bibliografieën van wijsbegeerte staan op de 6e étage in de deelcollectie TH-WIJ, rubriek B.19 tot en met B.25. De *elektronische* bibliografieën vindt u via de UBU-homepage. Kies "*De Collectie*", dan "*Bibliografieën en Naslagwerken*" en tenslotte "*Wijsbegeerte*".

FAQ-3: Wat is het verschil tussen een *catalogus* en een *bibliografie*?

Het zijn allebei literatuurlijsten, maar:

- een *catalogus* somt de literatuur op die in het bezit is van een bepaalde bibliotheek (of groep van bibliotheken) en geeft de plaats in die bibliotheek aan. Er kan meestal niet worden gezocht naar afzonderlijke tijdschriftartikelen of bijdragen aan bundels/readers; wel naar de titel van het tijdschrift/de bundel zelf.
- een *bibliografie* wordt op basis van andere selectiecriteria dan bezit samengesteld, meestal een of ander onderwerpsgebied, en geeft niet aan in welke bibliotheek - laat staan precies waar - de vermelde publicatie te vinden zou kunnen zijn.

FAQ-4: Hoe weet ik in *welke bibliografie* of catalogus ik moet zoeken?

De verschillen tussen catalogi en bibliografieën vervagen. Beginnende studenten kunnen beginnen met PiCarta. PiCarta is een combinatie van een catalogus - de Nederlandse Centrale Catalogus NCC met het gezamenlijke bezit van honderden bibliotheken in Nederland, waaronder de UBU - en een aantal bibliografieën, waardoor er ook talloze artikelen in het bestand zitten. PiCarta vindt u via de UBU-homepage. Kies "*De Collectie*", dan "*Bibliografieën en Naslagwerken*" en tenslotte "Algemeen" of "*Wijsbegeerte*".

FAQ-5: Staan de boeken *op onderwerp* bij elkaar in de kast?

Ja, maar dat klinkt eenvoudiger dan het is. Om de onderwerpen (rubrieken) in een zekere onderlinge samenhang te ordenen, en om elk boek z'n eigen vaste plek ("signatuur") te kunnen geven wordt een systeem van codes gebruikt. Het codeboek (plaatsingsschema) van wijsbegeerte ligt ter inzage bij de balie Theologie/Wijsbegeerte op de 6^e etage.

NB: De recente reorganisaties van de collecties zijn de duidelijkheid niet ten goede gekomen. Waar bijvoorbeeld op de boeken nog staat "BCUFI", staat in de catalogus "WIJSB", behalve waar "BCUFI 08..." staat; dat is "ETH 08...." geworden.

NB: Verwar de signaturen (de rugnummers van de boeken) niet met de kastnummers: die hebben niets met elkaar te maken.

FAQ-6: Wat kost dat allemaal?

Behalve kopieën maken, printen, boeken thuis laten bezorgen of uit andere bibliotheken dan de UBU laten komen, hoeft er niets te worden afgerekend: een geldige Nederlandse collegekaart is voldoende.

3. ADRESGEGEVENS UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

Home page van de UBU: www.library.uu.nl

Bezoekadres: Heidelberglaan 3, 3584 CS Utrecht

Postadres: Postbus 16007, 3500 DA Utrecht

Inlichtingen: (030) 253 6600; info@library.uu.nl

Uitleen: (030) 253 6601; uitleen@library.uu.nl

Verlengingen: (030) 253 7262

Openingstijden van de Centrale uitleenbalie (1^e etage) en de leeszalen:

maandag t/m vrijdag: 9.00-22.30; zaterdag: 9.00-18.00; zondag: 12.00-18.00

Medewerker Wijsbegeerte: (030) 253 2583; j.hastrich@library.uu.nl (ma t/m do)

APPENDIX 2: PORTFOLIO

Om het bachelordiploma te kunnen verkrijgen, moet een portfolio worden overlegd aan de examencommissie. Het portfolio is een dossier waarin je zelf je studievoortgang bijhoudt. Het helpt je om inzicht te verkrijgen in je leerresultaten en om je vaardigheden, zelfpresentatie en profilering te beoordelen. Het portfolio is van de student. Hij of zij is verantwoordelijk voor het tot stand komen van het portfolio. Het portfolio dient als basis voor de begeleiding van je studie. Zij geeft structuur aan:

- * het plannen van je bacheloropleiding (in overleg met je tutor);
- * het reflecteren op wat je beter begrijpt (vakkennis) en beter kan doen (**vaardigheden**) als resultaat van je studie;
- * het bij elkaar brengen van informatie over studieresultaten die zeer nuttig kan zijn bij sollicitaties, aanmelden voor een masteropleiding, het opstellen van een curriculum vitae, etc.

Het portfolio wordt in de loop van je studie ingevuld en steeds geactualiseerd. Dit gebeurt op vijf momenten, in voorbereiding op gesprekken met je tutor en aan het eind van je studie.

De formulier voor het portfolio is te downloaden bij de website van de opleiding.

APPENDIX 3: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ THEORETISCHE FILOSOFIE

Door Menno Liefers

De disciplinegroep theoretische filosofie bestaat voor een groot deel uit logici en taalfilosofen. Deze samenstelling beïnvloedt uiteraard de manier waarop filosofie beoefend en gewaardeerd wordt. De hoofdregel die daarbij gehanteerd wordt is dat een betoog, hetzij schriftelijk, hetzij mondeling, moet gehoorzamen aan de wetten van de logica. Een essay in het bijzonder moet daarom een duidelijke logische structuur bevatten en zo helder mogelijk geschreven zijn.

In deze beschrijving vertel ik eerst iets meer over logische basisregels, vervolgens vertel ik iets over de structuur van een essay, daarna over hoe je een geschikt onderwerp kunt kiezen en wat de onderwerpen zijn waarover je binnen onze disciplinegroep zou kunnen schrijven en adequate begeleiding kunt krijgen. Tenslotte zeg ik iets over het verschil in benadering tussen historici van de wijsbegeerte en systematische filosofen.

Logische basisregels

Eén van de verplichte onderdelen in het eerste jaar van je filosofie-studie is logica. Logica is de kunst van het geldig redeneren. Een geldige redenering is er één waarvan het noodzakelijk is dat indien alle premissen waar zijn, de conclusie ook waar is. Een redenering is dus ongeldig, indien de premissen waar zijn, maar de conclusie onwaar. Een belangrijk hulpmiddel om de geldigheid van redeneringen te toetsen is het construeren van een logische kunsttaal. De bedoeling

daarvan is dat je de regels die je daarbij inzichtelijk en ondubbelzinnig leert gebruiken in een formele kunsttaal ook gaat toepassen in de gewone omgangstaal, bijvoorbeeld tijdens het schrijven van een essay.

De basisregels van natuurlijke deductie systemen van de propositiologica zijn de volgende:

<p><i>Modus Ponendo Ponens</i></p> <p>Indien P, dan Q</p> <p>P</p> <p>_____</p> <p>Q</p>	<p><i>Modus Tollendo Tollens</i></p> <p>Indien P, dan Q</p> <p>Niet Q</p> <p>_____</p> <p>Niet P</p>
<p><i>Het disjuncte syllogisme</i></p> <p>P of Q</p> <p>Niet P</p> <p>_____</p> <p>Q</p>	<p><i>Het hypothetisch syllogisme</i></p> <p>Indien P, dan Q</p> <p>Indien Q, dan R</p> <p>_____</p> <p>Indien P, dan R</p>
<p><i>Het constructieve dilemma</i></p> <p>Indien P, dan Q; en indien R, dan S</p> <p>P of R</p> <p>_____</p> <p>Q of S</p>	<p><i>Het destructieve dilemma</i></p> <p>Indien P, dan Q; en indien R, dan S</p> <p>Niet Q of niet S</p> <p>_____</p> <p>Niet P of niet R</p>

Deze regels moet je telkens voor ogen houden bij het schrijven van een essay.

Even belangrijk is om de volgende fouten (drogredeneringen) niet te maken. Heel vaak komt ‘begging the question’ voor. Je vooronderstelt dan wat je zou moeten bewijzen. Je redenering heeft dan eigenlijk de volgende structuur:

Premisse: God bestaat.

Dus concludeer ik: God bestaat.

Een andere hoofdzonde is natuurlijk dat je jezelf niet mag tegenspreken. Dit kan direct, bijvoorbeeld doordat je in het begin van je essay beweert dat P het geval is, maar aan het einde van je betoog stelt dat P niet het geval is. Jezelf tegenspreken kan ook verhuld gebeuren, bijvoorbeeld doordat je aan het begin van je essay stelt dat P niet het geval is, vervolgens een aantal beweringen doet die, wanneer je er goed naar kijkt impliceren dat P wel degelijk het geval is. Dit overkomt de beste filosofen en maakt eigenlijk de essentie van filosoferen uit. Zo kom je er immers achter dat een verzameling beweringen die je voor waar hield, niet gezamenlijk waar kunnen zijn. En dat is vooruitgang. Daarom is zorgvuldig redeneren zo belangrijk in de filosofie.

De structuur van een essay

Binnen de disciplinegroep theoretische filosofie waarin dus zoveel belang wordt gehecht aan de logica van een betoog moet de structuur van een essay gericht zijn op het laten zien dat de redeneringen die het bevat geldig zijn. Heel eenvoudig komt dat neer op het volgende:

1. Stel de conclusie die je wil gaan bewijzen.
2. Beschrijf de redenering voor die conclusie.
3. Laat zien dat die redenering geldig is.
4. Laat zien dat de premissen van de redenering waar zijn.
5. Vat de redenering nog eens samen.

Voor een essay-opdracht is deze structuur meestal voldoende. Voor een uitvoerig essay of een scriptie kun je eerst beschrijven waarom de vraagstelling van de scriptie belangrijk is en wat er in de literatuur aan opvattingen over deze vraagstellingen zijn gepubliceerd. Vervolgens kun je laten zien waarom die bestaande opvattingen niet deugen, waarna je je eigen redenering geeft. Je kunt daarna zelf mogelijke bezwaren tegen je eigen positie formuleren en die vervolgens weerleggen. Belangrijk is dat deze toevoegingen niet de heldere structuur van je onderliggende argumentatie bederven. Let daar op!

Geschikte onderwerpen kiezen

De leidraad bij het kiezen van een geschikt onderwerp is eigenlijk eenvoudig. Om te beginnen moet het onderwerp je interesseren. Vervolgens moet je dat onderwerp afbakenen, hetgeen wil zeggen: maak het niet te ruim of te breed. Om een voorbeeld te geven. Stel je bent geïnteresseerd in het lichaam-geest probleem. Dat onderwerp is veel te groot. Je kiest daarom voor de houdbaarheid van het functionalisme. Maar ook dat is nog veel te breed. Je richt je daarom op de vraag of zogenaamde *qualia* goed gekarakteriseerd kunnen worden binnen het functionalisme. Je gaat literatuuronderzoek doen en ook dat onderwerp is nog veel te groot, dus je besluit je te richten op de specifieke oplossingen die één of twee auteurs voor dat probleem hebben gegeven. Pas dan zit je op het niveau waarop je je als student daadwerkelijk kunt engageren met de filosofen wiens werk je bespreekt. Nu kun je daadwerkelijk met ze in debat gaan en zo wat je zelf denkt helderder voor ogen krijgen. In een variant op Wittgenstein: je moet het werk van andere filosofen gebruiken om hoger op te klimmen en je eigen inzicht te vergroten.

Geschikte onderwerpen binnen theoretische filosofie

De meeste docenten binnen de vakgroep theoretische filosofie doen onderzoek op het gebied van de formele, mathematische logica. Er wordt ook onderzoek gedaan naar betekenis-theorieën voor natuurlijke talen, zowel formele als informele, en naar de relatie tussen taal filosofie en filosofie van de geest. Daarnaast wordt er onderzoek gedaan op het gebied van de wetenschapsfilosofie. Als algemene leidregel kun je volgen: als een docent op college iets vertelt dat je interesseert, stap op hem of haar af en vraag wat er te doen valt! Iedere docent vindt het leuk wanneer iemand geïnteresseerd is in wat hij of zij vertelt en doet.

De verwijzing naar logische regels in het bovenstaande was daarom zo uitvoerig, omdat er binnen onze disciplinegroep veel waarde aan wordt gehecht. Ze vormen de randvoorwaarden waarop essays worden beoordeeld en zijn bepalend voor de tactiek die je moet volgen bij het schrijven van een essay. Binnen onze disciplinegroep geldt dat je doelstelling moet zijn bij het schrijven van een essay uit te vinden hoe het zit. We gaan er dus van uit dat er zoiets bestaat als filosofische kennis die uitgedrukt kan worden in een essay. Als je iets beweert, laad je daarmee de bewijslast voor die bewering op je schouders. Je moet kortom een bewijs leveren en dat bewijs is een geldige redenering, waarvan de premissen waar zijn.

APPENDIX 4: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ GESCHIEDENIS VAN DE FILOSOFIE

Door Piet Steenbakkers

Kunstgeschiedenis is geen kunst. Geschiedenis van de filosofie – is dat eigenlijk wel filosofie? Bij filosofie is het al eeuwenlang de gewoonte dat kennis van de geschiedenis van het vak gerekend wordt tot de onmisbare bagage voor het beoefenen ervan. Om te begrijpen waarom dat zo is, moeten we... inderdaad: de historische wording van deze traditie bestuderen, dus historici van de filosofie worden. We moeten ons evenwel ook afvragen waarom het bij filosofie – anders dan elders – van belang is de geschiedenis ervan te kennen. We moeten dus niet alleen historici zijn, maar ook filosofen. Het lijkt er dus op dat we met deze vraag iets specifiek van de wijsbegeerte als academische discipline op het spoor zijn.

Dat de geschiedenis van de filosofie is ingevoerd als onderdeel van de studie wijsbegeerte aan de universiteiten, is voor een belangrijk deel te danken aan de grote Duitse idealist G.W.F. Hegel (1770–1831). Het idealisme duidt de wereld als fundamenteel ‘ideëel’ van aard; materiële aspecten laten zich dan begrijpen als manifestaties van een werkelijkheid die in haar diepste wezen geestelijk is. Hegel ziet filosofie niet als het min of meer toevallige product van een reeks denkers, maar als een noodzakelijke uitdrukking van de ontwikkeling van het geestelijk principe van de werkelijkheid: de Geest. Zijn eigen denken verschijnt dan als synthese en bekroning van de totale ontwikkeling van de filosofiegeschiedenis, omdat de Geest in die ontwikkeling zijn eigen wording herkent. Deze opvatting wordt tegenwoordig vrijwel niet meer in die vorm

aangehangen. Toch blijft Hegels panoramische visie op de geschiedenis een inspiratiebron. Door zijn leerlingen zijn in de negentiende eeuw belangrijke leerboeken geschreven, en de invloed daarvan werkt tot in onze huidige tijd door. Het aantrekkelijke van het hegeliaanse model is ook dat het een kader biedt waarbinnen wijsgerige stromingen kunnen worden geplaatst, zodat ze niet langer verschijnen als contingente, subjectieve bedenksels.

Het beoefenen van de geschiedenis van de filosofie laat zich dus niet duidelijk scheiden van het filosoferen zelf. Dat blijkt niet alleen uit de ‘partijdige’ geschiedsschrijving van het hegelianisme, maar ook uit de praktische invulling van het vak aan de universiteiten. Om geschiedenis van de wijsbegeerte te bedrijven moet men niet alleen historicus zijn, maar ook vertrouwd zijn met wijsgerige betogen om die op hun merites te beoordelen, of om de invloed van denkers op elkaar te kunnen taxeren. In de keuze en ordening van het materiaal gaat veel eigen denken zitten; onvermijdelijk ook expliciete of impliciete opvattingen over wat ‘geschiedenis’ en wat ‘filosofie’ is. Zo is er bijvoorbeeld het intrigerende probleem of er in de filosofie sprake is van vooruitgang, zoals in de natuurkunde, psychologie of biologie. Weten wij, filosofisch gesproken, meer dan Aristoteles; en zo ja: wat?

In de academische filosofiebeoefening onderscheidt het historisch-wijsgerig onderzoek zich van andere benaderingen door enkele specifieke vaardigheden. De belangrijkste daarvan is dat een historicus van de filosofie competent moet zijn in het omgaan met bronnen. Dat zullen in het algemeen teksten van filosofen zijn, en wel – althans voor het onderzoek – in de oorspronkelijke talen. Vertalingen zijn geen oorspronkelijke teksten. Toch zijn vertalingen voor de verspreiding van het

denken van groot belang, en in de studie filosofie zal de student ook heel vaak op vertalingen zijn aangewezen. Wie tegenwoordig een afstudeerscriptie over bijvoorbeeld antieke wijsbegeerte wil schrijven, kan dat ook doen zonder Grieks of Latijn te lezen.

Hoe de werking een filosoof in de geschiedenis is geweest, hangt niet alleen af van wat hij of zij feitelijk geschreven heeft, maar ook van nogal wat afgeleide verschijnselen: de beschikbaarheid en kwaliteit van vertalingen, de wijze waarop hij of zij in de gangbare leerboeken wordt behandeld, de beeldvorming die naar aanleiding van zijn of haar leven is ontstaan. Als historicus heb je vaak met een kluwen van dit soort complicaties te maken. Uiteindelijk vormen dan de gedachten van een filosoof, zoals die in zijn of haar werken hun neerslag hebben gekregen, je houvast. Dat is de kern waaromheen de rest kan worden gesitueerd.

Een filosoof die niet meer in leven is, maar een oeuvre heeft nagelaten, kan nog slechts door dat werk tot ons spreken. Als het een filosoof van belang is, verdient deze het door ons zo zorgvuldig en welwillend mogelijk te worden gelezen. Het is niet moeilijk een wijsgerig betoog naar aanleiding van een onhandige of onduidelijke formulering naar de prullenbak te verwijzen; veel lastiger maar ook interessanter is het een betoog te doorgronden, te reconstrueren vanuit het denkkader van de wijsgeer zelf, en erachter te komen welke problemen hij of zij in dit betoog wilde oplossen. Dat welwillende duiden vereist tijd, energie en kennis van zaken. Veel termen die in de geschiedenis van de filosofie steeds opduiken ontwikkelen

zich en betekenen bij de ene filosoof iets anders dan bij de andere; ingrijpende betekenisverschuivingen kunnen zich zelfs binnen het werk van één filosoof voordoen.

Wie zich in de geschiedenis van de filosofie wil bekwamen, begint dan ook aan een traject van voortdurende kennisvermeerdering, met steeds nieuwe, verrassende wendingen. Toch is historisch-wijsgerig onderzoek uiteindelijk vooral een zaak van filosofische passie en intuïtie; de eruditie die ervoor nodig is volgt dan als het ware vanzelf. Voor een deel is dat zelfs een kwestie van dingen afleren. Als eenentwintigste-eeuwers zijn we licht geneigd onze eigen opvattingen als de historische culminatie van alle voorafgaande eeuwen te zien, en filosofen in vroegere perioden te beoordelen op hun bijdrage aan onze moderne inzichten. De geschiedenis van het denken verschijnt dan als een soort estafette. Dat is een misvatting waarvan we ons – met de nodige moeite – moeten bevrijden om de filosofie van het verleden open tegemoet te kunnen treden. Hetzelfde geldt voor de constructies die we op de geschiedenis plaatsen om er greep op te krijgen: het verdelen van filosofen in concurrerende stromingen (zoals empirisme versus rationalisme, of analytisch versus continentaal) is alleen maar een hulpmiddel, en doet geen recht aan de werkelijke ontwikkeling.

APPENDIX 5: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ PRAKTISCHE FILOSOFIE

Door Bert van den Brink

Praktische filosofie is filosofie van het praktisch denken en handelen. Deze discipline wordt in Utrecht in volle breedte onderwezen: ethiek, politieke en sociale filosofie en filosofie van de geest zijn verplichte vakken. Verderop in je studie kun je bovendien ook nog esthetica en – vooral bij docenten van Godgeleerdheid - godsdienstfilosofische vakken volgen. Binnen de praktische filosofie in Utrecht wordt al enkele jaren gewerkt met de in deze reader voorgestelde werkwijze aangaande academische vaardigheden. Daar heb ik hier vanuit een vakspecifieke invalshoek weinig aan toe te voegen. Toch lijken een paar kanttekeningen over de eigen aard van – en een paar valkuilen eigen aan - de praktische filosofie op hun plaats.

Anders dan bij theoretische filosofie is het in de praktische filosofie meestal niet nodig om je in formele talen te bekwamen om de academische taal van het vakgebied te beheersen. Praktische filosofie wordt over het algemeen bedreven in een vocabulaire dat heel dicht ligt bij dat van alledaagse ethische, politieke en psychologische discussies. Dat neemt echter niet weg dat je wel degelijk een betere praktische filosoof zult worden wanneer je theoretisch filosofische vereisten aan een geldige redenering op basis van ware premissen serieus neemt (zie daarover de appendix over theoretische filosofie van Menno Lievers). Anders dan bij geschiedenis van de filosofie is het in de praktische filosofie meestal niet nodig om je in Antieke of vroegmoderne talen te bekwamen om op dat vakgebied op niveau mee te komen. Met een aantal moderne talen, met name Engels en Nederlands, en in mindere mate Duits en Frans, kom je een heel eind. Maar ook hier geldt dat je wel

degelijk een betere praktische filosoof wordt wanneer je de geschiedenis van de filosofie op niveau hebt bestudeerd (zie daarover de appendix over geschiedenis van de filosofie van Piet Steenbakkers).

De aantrekkingskracht maar tegelijkertijd een van de grootste moeilijkheden van de praktische filosofie schuilt er in dat zij reflecteert op ons praktisch denken en handelen in een vocabulaire dat vaak heel dicht bij dat praktische denken en handelen blijft staan. Dat leidt er soms toe dat beginnende studenten zich niet voldoende bewust zijn van de fundamentele verschillen tussen alledaagse discussies over ethische, politieke, psychologische en esthetische kwesties enerzijds en een academisch-filosofische discussies over dergelijke kwesties anderzijds. Hoewel dergelijke discussies zeker niet geheel onafhankelijk van elkaar bestaan, is het van belang het volgende in het oog te houden:

1. Wees voorzichtig met persoonlijke ethische, politieke, spirituele en esthetische preferenties. Praktische filosofie reflecteert op praktisch denken en handelen maar is niet het geëigende middel om jouw gedachten ten aanzien van dergelijke preferenties uit te dragen. Om praktische filosofie op academisch niveau te bedrijven is het van belang om je te realiseren dat je persoonlijke preferenties meestal niet dienen te worden ingebracht in de analyse van ons praktische denken en handelen. Hoezeer je ook begaan bent met het lot van consuminderars, asielzoekers, Christen-democraten, anarchisten, fauvisten, anti-globalisten, creatieve therapeuten, Fortuynisten, kubisten, of het feminisme, academische praktische filosofie leent zich niet tot het uitdragen of verder onderbouwen van dergelijke sympathieën. Academische praktische filosofie analyseert veeleer de handelingstheoretische, conceptuele en empirische veronderstellingen die tot uitdrukking komen in de normatieve handelingsoriëntaties – oriëntaties in het licht van als correct beschouwde normen – in ons alledaagse handelen. Praktische

filosofie probeert de rol die dergelijke veronderstellingen spelen te analyseren, houdbare van onhoudbare veronderstellingen te scheiden, en op basis daarvan correcte theoretische kennis te ontwikkelen over het praktische handelen en denken.

Enkele voorbeelden: de vraag wat het betekent moreel te argumenteren is een andere vraag dan de vraag wat volgens jou in inhoudelijk opzicht de juiste morele opvatting over een bepaalde kwestie is. De eerste vraag is een typisch academisch filosofische vraag, de tweede vraag is een vraag die dikwijls meer van doen heeft met je persoonlijke levensopvatting dan met een filosofische analyse. De vraag wie jij de beste moderne schilder vindt is filosofisch weinig interessant, de vraag welke eigenschappen van een goed kunstwerk mensen om welke redenen aanspreken is een echte filosofische vraag. De vraag welke politieke ideologie jou het sterkste aanspreekt is filosofisch weinig relevant, de vraag in hoeverre een politieke ideologie om acceptabel te zijn democratisch pluralisme dient te accepteren des te meer. De vraag of jij je verantwoordelijk voelt voor het wereldleed hoort niet thuis in de studie wijsbegeerte, de vraag wat het eigenlijk betekent iemand verantwoordelijk te houden voor de gevolgen van zijn of haar handelen is bij uitstek een academisch filosofisch te behandelen vraag.

2. Praktische filosofie is bij uitstek een systematisch filosofische discipline. Dat wil zeggen dat het zich niet in de eerste plaats bezig houdt met het bestuderen van filosofische theorieën maar uiteindelijk gericht is op het voortbrengen van eigen filosofische kennis in de vorm van zelfstandig ontwikkelde filosofische theorieën. Nu zul je zeker tijdens je verplichte vakken heel wat praktisch filosofische klassiekers lezen, maar uiteindelijk zal er ook van jou worden verwacht dat je zelf een wijsgerige analyse en argumentatie over aspecten van het praktisch denken en handelen van mensen kunt ontwikkelen. Juist

omdat het vakgebied vaak zo dicht raakt aan eigen voorkeuren en vooroordelen op de gebieden van ethiek, politiek, antropologie, spiritualiteit en esthetica is het vaak heel moeilijk om tot voldoende ingeperkte vraag- en doelstellingen te komen. Bedenk je dat dit een bij docenten bekend probleem is. Zij helpen je graag er mee om te gaan. Al tijdens de verplichte vakken wordt er in de vakken praktische filosofie aandacht besteed aan hoe een wijsgerige ethische analyse zich onderscheidt van een alledaagse ethische analyse; hoe een politiek-filosofisch onderzoek zich onderscheidt van een politiek gemotiveerd onderzoek; hoe een wijsgerig antropologische these zich onderscheidt van een these over het juiste leven voor de mens.

3. Praktisch filosofische theorieën sluiten vaak heel dicht aan bij onze alledaagse intuïties over ons praktische handelen en denken. Dat is niet zo vreemd: als het utilisme niet iets heel begrijpelijks zou zeggen over ethische oordelen dan zou het nooit zo'n succesvolle theorie zijn geworden als het is; als John Rawls' theorie van rechtvaardigheid niet bij velen een gevoelige snaar zou raken, zou ze niet half zo aansprekend zijn als ze is. Toch moeten we niet te snel aannemen dat een theorie die goed 'voelt' ook correct is. Dat blijkt al uit deze voorbeelden: Rawls is een uitgesproken criticus van het utilisme, wie zijn bezwaren leest zal het snel met hem eens zijn. Maar omgekeerd zal een precieze lezing van utilistische critici van Rawls velen ook overtuigen. Praktische filosofie kan met andere woorden verwarrend zijn. De discipline confronteert je met verschillende theoretische inzichten ten aanzien van diepzittende normatieve veronderstellingen in ons denken en handelen. Toch sluiten die inzichten elkaar vaak uit. Als student praktische filosofie zul je in staat moeten zijn om daarbij niet als vanzelf te denken: de waarheid zal wel ergens in het midden liggen, ik kijk wel welke theorie ik het beste kan gebruiken.

Wie praktische filosofie wil bedrijven moet bewapend zijn met een gezonde dosis theoretische waarheidszin en daaraan vasthouden als verschillende theorieën verschillende intuïties aanspreken. Wie daaraan plezier beleeft kan, zolang hij of zij zich houdt aan het inzicht dat het niet alleen van belang is wát je zegt, maar ook hóe je het zegt, het hart ophalen aan cursussen praktische filosofie.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

“Schrijfwijzer voor scripties. Faculteit Godgeleerdheid. Versie 29 januari 1999”.

Samenstelling: drs. B.A.M. van den Berg, drs. M.M. Daal, drs. M.A. van den Hoven

“Instructie voor het presenteren van een mondeling (co-)referaat Basisdoctoraalcursus Voortgezette Ethiek. Versie 1999/2000.” Jan Vorstenbosch

INDEX

- Academische vaardigheden, 7
  - argument, 9
  - bronnen, 10
  - conclusie, 9
  - onderwijs, 10
  - probleemstelling, 7
  - verplichte vakken bachelor Wijsbegeerte, 12
  - vier aspecten, 7
- Academische vaardigheden bij Geschiedenis van de Filosofie, 91
- Academische vaardigheden bij Praktische Filosofie, 95
- Academische vaardigheden bij Theoretische Filosofie, 85
- Begrips- en discussievragen, 18, 70
- De bibliotheek, 75
- doelstelling, 8
  - werkhypothese, 8
- Filosofisch lezen, 15
  - checklist lezen, 23
  - context en perspectief, 20
  - de argumentatiestructuur van een tekst, 18
  - docenten, 21
  - eigen vooroordelen en vooronderstellingen, 21
  - meerdere keren lezen, 16
  - structuur van de tekst, 17
  - tempo, 15
- Geschreven werk, 25
  - aspecten van het schrijfproces, 29
  - bronvermelding en literatuuroverzicht, 40
  - checklist geschreven werk, 39
  - conclusie, 30
  - creativiteit, 40
  - eerste opzet, 30
  - eigen mening, 26
  - essay, 28
  - gebruikte bronnen, 30
  - inleiding, 29
  - middenstuk, 30
  - omvang, 25
  - opmaak, 37
  - paper, 28
  - schrijfoefening, 28
  - scriptie, 29
  - structuur, 39
  - taalgebruik en spelling, 41
  - titel, 29
  - verschillen en overeenkomsten tussen disciplines, 26
  - verschillende opdrachten, 27
- Portfolio, 13, 81
- Probleemstelling, 7
- Referaat, 59
  - checklist referaat, 66
  - hand-out, 62
  - het houden van een referaat, 61
  - presentatie, 65
  - samenvatting, 60
  - uitschrijven, 65
  - voorbereiding, 61
- Tutor, 13
- Vaardigheden, 13
- Verantwoording over bronnen
  - academische integriteit, 43

citeren, 53
internetbronnen, 51
niet-zelfstandige publicaties, 49
noten, 51
titelbeschrijven, 44

s

zelfstandige publicaties, 45
Verwijzingen en overzicht gebruikte bronnen, 37
Vragen stellen en discussiëren, 69
hoofdpunten, 74